

מאימתי פרק ראשון תענית

סדרת
היום

3

מסורת
היום

מסורת
היום

מסורת
היום

מסורת
היום

מסורת
היום

מסורת
היום

מסורת
היום

מסורת
היום

מסורת
היום

מסורת
היום

מסורת
היום

מסורת
היום

מסורת
היום

מסורת
היום

מסורת
היום

מסורת
היום

בימות
מסורת
היום

רבינו
היום

רבינו
היום

רבינו
היום

רבינו
היום

רבינו
היום

רבינו
היום

רבינו
היום

רבינו
היום

רבינו
היום

רבינו
היום

רבינו
היום

רבינו
היום

רבינו
היום

רבינו
היום

רבינו
היום

חידושי הריטב"א

לרבינו יום טוב ב"ר אברהם אלאשבילי

מסכת תענית

יו"ל על-פי כתבי-יד ודפוסים ראשונים

בצירוף מבוא, ציוני מקורות,

מקבילות, הערות ובאורים

מאת

הרב אליהו ליכטנשטיין

הוצאת מוסד הרב קוק · ירושלים

5

הגשמים או שלא הזכירו בימות החמה אין בכך כלום, והשתא אתי שפיר מאי דקאמר בתר הכי ולא עוד אלא אפילו אמר מעביר הרוח ומפריה הטל, דאי לאו הכי טל מאן דכר שמיא אלא ודאי כדאמרן כנ"ל. ורבינו אלפסי ז"ל הביא בהלכותיו הירושלמי וסומך עליו, וכן הרמב"ם ז"ל י⁹¹, והאמת מורה דרכו.

7 ← ושמעתי מא' מרבתי י"א דכל היכא דאיירי בדין חזרה היינו כשסיים אותה ברכה, אבל קודם שחתם בה אינו בדין חזרה, ובכל מקום יש לו לתקנה ולאמרה כראוי, ואף במקום שאמרו אין מחזירין אותו, ואין י⁹² זו חזרה, מ"מ כל שסיים אותה ברכה אע"פ שלא התחיל באחרת הסמוכה לה ישנו בדין חזרה, וכן כתבו בתוס' י⁹³ ואע"פ שיש חולקין בדבר י⁹⁴, ובשם הרב החסיד ז"ל שאפילו אמר ברוך אתה ה' מסיים כקורא בתורה למדני חקיר, כדין כל שרצה לברך ונפלו פירות מפיו י⁹⁵ וכיוצא בו, ונמצא שלא סיים ברכתו וחזר לאמרה כראוי, אף במקום שלא אמרו להתזיר שאין זו חזרה, ואין כן דעת גדולי הצרפתים ז"ל אלא כל שהתחיל בהתימה י⁹⁶ חותם והולך לדרכו במקום שאין מחזירין אותו, אבל במקום שמחזירין אותו עושה כן י⁹⁷ וחזר לדינו, ותא קי"ל י⁹⁸ דכל שטעה י⁹⁹ מג' ראשונות חזר לראש והיינו לברכה ראשונה י¹⁰⁰, וא"צ לחזור ולומר ה' שפתי תפתח.

L

91 פ"י מתפילה ה"ה, וכן דעת ההשלמה, וכן נראה דעת המכחש, וכן דעת התוס' כאן ובברכות כט, א. ועי' ר"ן, ולהלכה כתב הר"ן: ועכשיו שכתבו הגאון רב יצחק ז"ל אין בידינו לדחותה, וכן מבואר מדברי הרמב"ן המובאים בר"ן דפסק להלכה כהרי"ף. 92 צ"ל שאין. 93 ברכות ל, ב ד"ה מסתברא, בשם ר"י, וכ"כ הרא"ש בפ"ד דברכות סי' יז, וכן דעת ר' יונה בברכות דף כ, א בדפי הרי"ף. 94 ר' אלחנן ור"ת בתוס' שם עיי"ש. 95 עי' ירושלמי ברכות פ"ו ה"א, ותר"י ברכות כח, א בדפי הרי"ף. 96 משמע קצת מדברי רבנו דאם התחיל בהתימה אף שלא הזכיר השם חותם והולך, ועי' משנה ברורה סי' רצו ס"ק ז שכתב בשם האחרונים דרק אם הזכיר השם מיקרי סיום הברכה, אבל לפני שהזכיר השם חזר אף על דברים שאין מחזירין. 97 וכן פסק במשנה ברורה סי' קיד ס"ק לב, ועי' בביאור הלכה שם. 98 ברכות לד, א. 99 חסר כאן: באחד. 100 [וכי' הרא"ה ברכות ע' עד צט, רא"ש סי' א ועי' וכך נפסק בטושו"ע סי' קיד ס"ו והראב"ה

ומי שנסתפק ולא ידע אם אמר מוריד הגשם או מוריד הטל אמרו בירושלמי י¹⁰⁰ שכל ל' יום חוזר, דודאי דיישיה דמעיקרא נקט כיון שלא כיון, ומכאן ואילך אינו חוזר, ובלשון הזה אמרו שם, נתפלל ואינו יודע מה הזכיר א"ר יוחנן כל ל' חזקה מה שהוא למוד הזכיר, מכאן ואילך מה שצריך הזכיר ע"כ י¹⁰⁰, ומ"מ לדברי הירושלמי שכתוב למעלה אינו צריך לחזור בימות הגשמים, שאפילו אמר מוריד הטל כמנהגו אין מחזירין אותו, אלא אם כן הוא באמצע הברכה י¹⁰¹.

ירושלמי י¹⁰² רבי זעירא בשם רבי הנינא וכו' עד בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר. פי' קס"ד דהא דקאמר שאם עמד בטל והזכיר של גשם מחזירין אותו שזהו לפי שלא הזכיר טל, אלא שהזכיר גשם כמנהגו בימות הגשמים, ועל זה הקשו שהרי אין חיוב בהזכרת הטל י¹⁰³, וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר, ופריק לא דמי ההוא דמצלי ומקל לההוא דמצלי ולא מקל י¹⁰⁴, כלומר שאין החזרה מפני שלא הזכיר טל אלא מפני שהזכיר גשם שהוא סימן קללה בימות החמה, אבל כשלא הזכיר לא טל ולא מטר אין מחזירין אותו שאין בדבריו קללה.

גרסינן בפ' תפלת השחר י¹⁰⁴ א"ר תנחום א"ר אסי כו' לא קשיא הא דאיכר מקמי שומע תפלה הא דאיכר וכו', וכתב רבי' [אלפס] י¹⁰⁵ ז"ל אי דאיכר מקמי שומע תפלה י¹⁰⁶ חזר לראש, ונראה מדבריו

ח"ג ע' 589 חולק וסיבר דאם טעה חזר לאתה גבור עיין שם וכן נראה דעת האגודה עמוד קיט [ועיין שם הערה ז]. 100 [ראה תוס' ברכות יב, ב ד"ה והלכתא דנראה דמפרשי דהירושלמי מיירי בשאלה, ועי' קרבן נתנאל סימן א אות כ]. 101 וכן כתב הפרי מגדים סי' קיד דאם נזכר קודם סיום הברכה (דלא הזכיר השם של סיום הברכה) יתחזר ויזכיר גשם. 102 שם, ובברכות פ"ה ה"ב. 103 יש להוסיף: דתניא בטל. 104 [וכי' תלמיד הרמב"ן ע' ב, שיטה לבעל הצרורות ע' 18, ומאירי ע' 23, ולפנינו: "ההוא דמיקל להוא דלא מצלי ולא מקל" וכגי' ר"ה, ובדפוס קושטא: "ההוא דמצלי ומקל לההוא דלא מצלי ולא מקל" והוא גי' הרי"ף, תוס' ג, ב ד"ה בימות, ור"י מלונגיל ע' ק, ועי' בעה"מ שפי' הירושלמי באופן אחר מדברי רבנו וכדבריו בריבב"ן ע' רה ושיטה לבעל הצרורות שם (ועי' גירסתם בירושלמי), אולם ביסוד הדברים שוים הם לדעת רבנו]. 104 ברכות כט, א. 105 [אומר בשימע תפלה אי אדכר בתר שומע תפלה] כ. ל.

שאי
מקר
ראש
וטעו
בו ז
אמר
מפני
ובזו
מנפ
והר
בכא
בפי'
עם
גבוו
שומ
תפל
רבי
שאי
מקנ
דגב
רבי
היר
מה
שהו
היר
ואפ
באי
דסו
לבו
אין

106
חזר
יחזו
רבנו
והוא
הענ
רבנ
דחו'
תפל
רגל
107
בחו
ב"ב
ברכ

לֹא (ד) לֹא

אתה קצרה מלל
עדי בקטור תור
וטוב הן ברוך
הייתי על האמת ואם
הוקה. עדי בא
ה בקל בקר ויה
יאר בקל עדי

ראשונים סוכרים
 צין כטור גינת
 דולים ומהקברים
 (מכסה ג:) (מלני)
 ליהם. קרנעס מבי
 סוכריות חמלת
 (ג) כשהוא קאס
 שם כפולה, אם
 ירבה אף שפני
 הוא כחף חשיר.
 יא סוכ יד ושפני
 יצאנו מפיח.
 בדרה. לעני לקנע
 בקרוב וצין אף
 חלוק בין הלך
 נוסע רק פוסה.
 יהר חור פוסה
 אמה. דמיל הוא
 קם שמה לאסן לו
 קם קמה פוסה
 ג. (לה) הארץ קאל
 קל צני ואביש
 ב ללמד ביחידות
 נהא אסור קל
 דברי אסור וחסר
 ל הצל מפיח
 א שבונו במחלת
 להתפלל יושב אל
 ושאר אחרונים
 דם (ג: סא):
 מכלל חפלה הוא
 די להפסיק עני
 די שאלות חלמי
 ס סלק עניא ש
 לו דאסור משום
 שרר גם כן יש

הַלְכוֹת תַּפְסָּה סִימָן קי"א קי"ב

קמ. באר הנזקה

משום פסוק: 'יחזיק בזה' שפתי (א) תפתח. **הנה:** ויש אומרים שמכר לענות (ב) אמן על גאל ישראל. (ו) וכן
נחזיקו (טור). ויש אומרים הא דצריך לסמך גאלה לתפלה הנה וקא בחל או ביום טוב, (ז) אכל בשבת אין צריך
נחזיקו (פירוש). דעסקא דענינו למסמך גאלה לתפלה. משום דכתיב (חלל נ כ נ) 'ענף ה' ביום צרה' וסמך ליה (כס י טו) 'יהי
לצדק אמר פי גוג' וגואלי'. (ז) וישת (ח) לא זמן צרה. ולענות דעמי נראה דמה שאין כן ביום טוב הוא משום שהם
יפי הדין דרתנו במשנה ב' פרק קמא דראש השנה. בפסח על התבואה (כו) (הגהת אשרי פרק קמא דברכות יב' טז) וכל
כח הלכות שבת (ד) (א) ומהר"ל הלכות יום טוב (ז) (א) * (וטוב להחמיר אם לא במקום (ט) שצריך לקר' (טור) (דע' ז)
ב' יחזיקו כשמתחיל שמונה עשרה בקול רם (י) * חוזר ואומר 'ה' שפתי (ז) תפתח ופי' יגיד' (כז): 2 * אם עד
שלא קרא קריאת שמע מצא צבור מהפללין. לא יתפלל עמהם. אלא (יא) קורא קריאת שמע ואחר כך
יתפלל. דמסמך גאלה לתפלה (י) צריך:

קִיב שְׁלֵא לְהַפְסִיק לֹא בְּשִׁלְשׁ רֵאשׁוֹנוֹת וְלֹא בְּשִׁלְשׁ אַחֲרוֹנוֹת. וְכוּ ב' סְעִיפִים:

א (א) אֵל יִשְׂרָאֵל אֱדָם צָרָיו בְּשִׁלֵּשׁ רֵאשֻׁנוֹת וְלֹא בְשִׁלֵּשׁ אַחֲרוֹנוֹת. וְדוֹקָא צָרָיו וְחֵד. -אֵבֶל צָרָיו צָבוֹר
 ב (ב) שָׂרִי: ב' יֵאֵין לִמְדָּה פִּיטוּס וְלֹא קְרוֹבֶץ (פּוּרִישׁ קְרוֹבֶץ לִיזֵרָה. וְשׁ אִמְרִים שְׁהָא רֵאשִׁי תְבוּה' קוֹל רָהָה
 חֲשִׁיבָה בְּאֵלֵי עֲדִיקוּס) בְּתַפְלָה: תָּהָה: (ג) וְשׁ כְּתוּרִין הָאֵלִי וְצָרָיו רַבִּים הֵם (הָרֵאשִׁי וְכֵסֶת פִּי ב' ב' וְהַחֲסוּסוֹת וְשׁ. וְשׁ
 ד (ד) הַרְבֵּינוּ יוֹנָה וְשׁ דִּיז א' הַרְרִין רִישׁ פֶּרֶק כְּתוּבָה הָאֵשׁ הַשֵּׁנָה (ה' פִּי ב' הַרְבֵּה בִּימֵינוּ פֶּרֶק (י' וְי' אֵלָּה ג' וְטוּרָה). וְכֵן נִתְּנִים
 בְּכָל קְדוּס (ו' ד') לְאִמְרִים:

227-785

[illegible]

$\frac{0.000}{0.000} = \frac{0.000}{0.000}$

[illegible][illegible]

החלטתו של בית דין זה, תהיה כפופה לחלטתו של בית דין זה, וכל פסק דין זה, יבוא כפוף לחלטתו של בית דין זה, וכל פסק דין זה, יבוא כפוף לחלטתו של בית דין זה.

באר שבע

[illegible]

7

[illegible]

שבה לפני רבו, ותאמצעיתו, לעבד טמאש פרס מרוב, אחרות, לעבד.
(א) ועל כן אין ראוי לשאל בזה ענין, והוא הדין אחרונים, (ב) עדי.
(ג) ועוד יאמר, וכן, ובמשיכה רבנית חלק ג' סימן תתקל"ח האריך
בשקלים על ידי התבודדות התפלות (הקצרה שמות ותי משיבין לו על
הקו של שחזורו באר לבלי לשנות המהות, וכן בבית סימן ס"ה וכו')
לשנות, (ד) "אמרים" על מר חשש שחזורו באר שלא לעבד על דם
(ה) ואם הוא רואה שהעבד יעבד וכן קראת שקע על ידי ארבעה,
לעצמו כלשם להתפלל בסדר עד אשר יד אלקים אמת, ושם ימחק
שליח עבור לאותו מקום ויתפלל עמו בסדר:

[illegible]

המאמרים יצאו לטובתו כדי לגבור את כולו ויש דעות בין המוסקים (וען כהרן ביר
במא) האילו בלא אנו תחת המאמרים אפסד ולא סבר כי לך כהמני מאמר
על המעורבות, וען לעיל במקום שכן סיון סיון בהקדמה שכתב בעת ההו

[illegible]

ספר

תרומת הדשן

חיברו ויסדו חד מרבוותא קמאי דפקיעי שמייהו
הגאון הנורא רבינו ישראל זלה"ה
אשר נודע שמו בשערים ומכונה בין האשכנזים
בשם רבי איסרלאן תלמיד רבינו עוזר משלעזיא
תלמיד תלמידו של מהר"ם מרוטנבורק ז"ל

חלק שני

פסקים וכתבים

ערוך ומוגה עפ"י כתבי יד בתוספת תשובות חדשות
עם
ציונים מקורות השוואות והערות

מאת

שמואל אביטן

בלאאמ"ר הגאון מוהר"ר משה שליט"א

פניה"ק ירושלים תוכב"א
שנת תשנ"א לפ"ק

המטה. ולפי זה אם ילדה בזוב שצריכה ז' נקיים לאחר שבעת ימי לידה, וכי ס"ד שיהא הבן נימול לארבע עשר. וכאלה רבות בתלמוד.

מחלקינן משום אותו טעם. כי הא דאמרינן פ' המפלת (נדה לא, ב) [מפני מה] אמרה תורה מילה לשמנה פרש"י אבל לא לשבעה, ומפרש הטעם שלא יהיו הכל שמחים ואביו ואמו עצבים, פי' שהן אסורין בתשמיש

סימן קט

פ' שלשה שאכלו (ברכות מז, א) דקאמר תלמודא מ"ש מפי רוב העונין משום דאכתי לא כלתה ברכה, ופרש"י דענייתא אמן נמי מן הברכה היא. וכן שמעתי מפי מורי הקדוש מה"ר אהרן ז"ל שהקפיד על הכהנים שהיו עוקרים רגליהם קודם שסיימו הציבור לענות אמן אחר ברכת שים שלום¹. משום דאמרינן פ' אלו נאמרין (סוטה לט, ב) שאין הכהנים רשאים לעקור רגליהן עד שסיים שליח ציבור ברכת שים שלום, והיה סובר דקודם [ענייתא] אמן לא נסתים הברכה כדלעיל.

[שאלה:] מ"י שמתפלל כלחש בעת ששליח ציבור חוזר ובעת שסיים שליח ציבור ברכה שיש לענות אחריה אמן באותו פעם לא סיים היחיד תפלתו שהיה לו לענות אמן, אך טרם שסיימו הקהל לומר אמן סיים תפלתו, אם יכול לענות ג"כ אמן.

[תשובה:] נראה דאם סיים תפלתו קודם שכלתה ענייתא אמן מפי רוב הציבור יכול לענות אמן עמהם². דענייתא אמן נמי מן הברכה היא כדאיתא

סימן קי

פ"ק דברכות (ט, ב) כיון דחקינו רבנן כתפילה אריכתא דמי. אבל שומע תפלה הואיל וכבר אמר קודם תפלתו אין צריך לחזור ולומר אפילו במנחה ובמוסף, [ו]מסתמא הוא הדין שחרית וערבית שלא אמרו בתפילה קודם תפילת עצמו דלא מפלגינן.

[שאלה:] החזן כשמחזיר י"ח בקול רם קודם שהתחיל, אם אומר שומע תפילה [וכו']¹.

[תשובה:] נראה ה' שפתי תפתח יש לו לש"צ (להחזיר) [לחזור] ולומר², משום דאמרינן

סימן קיא

דתלמודא נקט כדאיתא להדיא התם בגמרא (צג, ב) ותלמודא גופיה לא קשה כלל אמאי לא נקט בקיצור, דיש לומר דמשום הכי מפרש (ד) כל דוכתא דרב אחא לחומרא ורבינא לקולא, נפקא מינה למיורי דידיה אדידיה, כההיא דשיליה מס' שבת (קנז, ב) דפליגי במוקצה מחמת מיאוס, דרב אחא אוסר ורבינא שרי, אי אשכחן שום דוכתא דכותה דסבר לחד מינייהו איפכא, כדאשכחן כמה אמוראי דאיירו בעניני דמוקצה קשיא דידיה אדידי.

[שאלה:] אשירי פ' גיד הנשה¹ אומצי ביעי ומזורקי, פליגי רב אחא ורבינא בכל התורה רב אחא לחומרא ורבינא לקולא, והילכתא כרבינא לקולא בר מהני תלת דרב אחא לקולא ורבינא לחומרא, והילכתא כרב אחא לקולא, ולמה לא אמר בקיצור הלכה כדברי המקיל. [יוכן אמר הסמ"ג בהלכ' שבת בלאוין² בכ"מ שנחלקו ר"א ורבינא הלכה כדברי המקיל].

[תשובה:] לא ידענא מאי קשה לך. אשירי לישנא

סימן קיב

ליתן להם יעים הנקראים וולעד"ר ווי"ש לשקצים הנקראים שולע"ר הלומדים כתיבה שלהם, שמא עדיף

[שאלה:] ומה! שכתב הא"ז¹ שרבי אליעזר מפיה"ם אוסר למכור לכומרים קלפים ודיו, מהו

5. ד"ה שלא יהיו.

סי' קט: 1. מובאת בלקט"י ח"א עמ' 22. 2. שו"ע (סי' קכ"ב סי"א). 3. ההיא דמ"ש רובא דאכתי לא כליא ברכה, עיי' היטב ט"ז שם (סק"ו) ולבושי שרד שם. 4. ד"ה עד. 5. שו"ע (סי' קכ"ח סט"ז).

סי' קי: 1. מובאת בלקט"י ח"א עמ' 20. 2. רצ"ל שומע תפילה עדין כל בשר יבואו וכו', עיי' טור וב"י (סי' קי"א). 3. שו"ע (סי' קכ"ג ס"ו). 4. דהתם ל"ש למימר משום דבעי למסמך גאולה לתפילה.

סי' קיא: 1. מובאת בלקט"י ח"ב עמ' 7. 2. חולין פ"ה סי' י"א. 3. כ"ז הושמט והוספתיו מלקט"י שם. 4. לאוין ס"ה.

האשכול

יסדר

רבנו אברהם ב"ר יצחק אב"ד זצ"ל מנרבונא חותנו ורבו של הראב"ד זצ"ל

העתקתו מכתב ספרדי ישן נושן והנהלתו בשום שכל ועומק הרעיון, וטהרתו מכל סיני השגיאות טחשכים ומגרעות אשר
פעלה בו יד הסופר, גם בארתי כל הסתום והחתום בספר והעריתי מקור דבריו, וערכתי עליו דברי החכמים העוסרים
על ימינו ופקדתי שם גם את מריביו, כל אלה חוברו יחדו בבאורי אשר פי' ה' יקבנו

נחל אשכול

ובראשית הספר פתחתי לעין הקורא מבוא, הודעתי בו תולדות ותכונת המחבר
ומעשרו בסדר. את הכל יפה עשייתי בעטי כיד ה' הטובה עלי אנכי הצעיר

צבי בנימין בלאא"מ הנאמן החסיד מו"ה אברהם אויערבך זצ"ל
סוחר מסחרם הקדם פה ק"ק האלנשטאדט יע"א.

חלק ראשון

כלל חלוקת חס"ה וק"ש, ברכת כריזם, נטרי, סעודה, ב"ר, ברכות הדאגה, בית הכנסת, מנהל, פקדים ונתיבות, ברכות בכלל, וברכות סוגות ופירות נידה, חלכות נידה ופקודות.
וברכות וז' דרכי צדק בוסן קרוב לאור חלק ישיש אשר יוכלו חלכות שני חפשי, הענין, דת, ח"ב, ח"א ס"ה וסדר הקריאה, ח"א פנה, צדקה,
חפזין, סלה, ילדה, רשומה, גויס, עילה, ב"א, סעטנ, היבדק, ח"ה, סדר קטן, אכלות, טעמות, ב"ה, עתה, דת, י"ה, י"ט, ססח, סבה, ללח, שחיתת חלין, ברוקת
הראש, ח"י טרפה, ססני בח"ו דניס יחנכים וכו', ב"ה, חקשקת, ח"ב, דם, ניה, העובות, שקרי תעודה, נקד, אמת ואת ב"ה, ע"ה, י"ה, פ' הודק, ראשית הנין, שלח הקו,
קדש, יקח, ב"ה חסדים ובשל א"י, הפת ניס חסידין, חלכות דרכי ודרכה.

האלברשטאדט, הרב"ח לס"ק.

פתח
ילים
לחות
לקי'
מים
זורא
זכור
ואל
ועיני
אות,
יסה
ניס,
זפר
ולש
אזה
בית
נות
קרב
ורין
דם:
ובני
זיק
בה
קור
דין
או

זאל
ורן
לא
לא
כי
לא
דס
יס'
י.
לא
לא
יס
ית
יס
זס

או כשים שלום חוזר לעבודה ואם סיים תפלתו חוזר לראש, הכי נטי אי טעה בשלש ראשונות שחוזר לראש וכאמצעיות חוזר למקום שטעה ובאחרונות חוזר לעבודה הני מילי דלא סיים ועקר כרעיה אבל עקר כרעיה ונוכר שטעה אפי' באמצעיות או באחרונות חוזר לראש התפלה. ונראה אפי' עדיין לא עקר רגליו אלא שאין רגליו לומר חתונות אחר תפלה י"ח היו כאלו עקר רגליו כלישנא בתרא דרב נחמן בר יצחק א' והכין א' בירושלמי ב' הסיח דעתו סלהתפלל כעקר רגליו דמי' — הנכנס לבית הכנסת ג' ומצא צבור מתפללין אמר רב הונא אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע שליח צבור למדורים יתפלל, ואם לאו אל יתפלל, ור' יהושע בן לוי אמר אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע שליח צבור לקדושה יתפלל ואם לאו אל יתפלל, והלכה כחבריהו כיון דאינו יכול להפסיק לא לקדושה ולא למדורים וקיי"ל אף ליהא שמי' רבה אינו מפסיק באמצע תפלה. וכחב בעל הלכות ד' דבחרויהו ח' שחק ולא עני בהריהו דאמר מר שמע ולא ענה יצא ו' וכדאמר צבור יתברך ו' הדר לצלותיה. וכן נהנין רבנן דבדעסקין בתפלה י"ח לא עני קדיש, מדי דהוי אפועלים דכל חר וחר עסיק בעבדיתיה ח' ולבתר י"ח ברכות ענר ט' וכך כ' רב האי גאון ו"ל והגאון ר' יצחק. ויש מי ששואל י' אם שיטע כעונה למה ישחק באמצע תפלה לקדיש ולקדושה דהוי הפסקה, וחזי לן דזה לא הוי הפסקה כיון דשחק משום שבתו של מקום. וכחב רב האי גאון איכא מנהגא לרבנן דבדעאלי אינש לבי כנישתא וקא מצלי בלחשא יא' מעכב עד דמסיימא יב' צלוחא, וכד פתח שליח צבור צלוחא, מתחיל הוא ה' שפתי תפתח ואומר בהדי ש"צ מלה במלה בלחש ואומר קדושה בהדי צבורא ושפיר דמי למיעבד הכי ולית ביה משום הפסקה, וכי אמרי רבנן אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע ש"צ לקדושה או למדורים, היכא דמתחיל מקמי ש"צ אבל מתחיל עם ש"צ שפיר דמי'.

רבי פהק יג' וגהק לאונסו יד' איח דפרשו פהק פיו פתח הרבה, ודייקו פה הקים. גהק פשט עצמותיו, ודייקו נו הקים. ומשמע בגרי בידו וזרועו אבל לא נתעטף טו' אלא טליתו פרוסה על גופו. ולא הניח ידו על סנטרו טז' ומפרשי רבנן כס' זו נצדו כמותח את זרועו ומניח ידו על צדו וזרועו וקופה, ובשלשון ישמעאל יחכסד. המשמע קולו בתפלתו יח הרי זה סקטני אמרנה, כאלו בלחש לא נשמע לפני קונו, והמנביה קולו בתפלתו דומה לנביאי שקר וט' והמחשעטש בתפלתו מלמטה סימן רע לו, סממעה סימן יפה לו, והרק בהר הבית בוסן הזה כ' כאלו רק בעינו של הק"ה דכתיב והיו עיני ולבי שם כל הימים, וריקקה בבית הכנסת שרי, דילפינן מביתו, מה ביתו אריקה ואמנעל לא קפיד אינש, אקפנדריא בא' קפיד, אף בית הכנסת ריקקה ומנעל שרי, קפנדריא אסור, וריקקה בעידן צלוחא אסור כדאמרן כב'. ולהשמיע קולו בתפלתו דאסור, הני מילי באדם שיכול לכוון דעתו בלחש, אבל אינו יכול לכוון דעתו בלחש מתר כג', והני מילי ביחיד אבל בצבור איזו למסדר צבורא ואסור. הניא כד' ה' עומד בתפלה ונתעטש מפתח עד שיכלה הריח ומתפלל. בקש להתעטש, מהלך ד' אמות לאחוריו ומתעטש ומפתח עד שיכלה הריח ואומר כה: רבון העולמים יצרחו נקבים נקבים, חלולים חלולים, גלוי ידוע לפניך חרפתנו וכלפתנו בחיינו רמה ותולעה בטוננו, ומתחיל מטיקס שפסק ומתפלל כו'. וחלמיד חכם אסור לעמוד במקום טנופת כז' כיון דאי אפשר לו בלא הרחוק תורה, ובכל מקום מותר להרהר בדברי תורה חוץ מבית המרחץ ובית הכסא כח'. וכחב הגאון ו"ל ואסורי דאסורי רבנן דלאו דאורייתא כט' כגון אסור לאדם למלא שחוק פיו בעולם הזה, ואסור לשמש מטהו בשנת רעבון, ואסור לישון יותר משנות הסוס ביום ל' וכיוצא בהן, איך עליהם לא מלקוח ולא נרוי אלא קורין אותו עובר על דברי חכמים לא'. וזמרא לא שנה זמרא ולא זמרא וזמרא

נחל אשכול

י"ד שכל הסלוקין בדין חזר למקום שטעה לא נאמרו אלא בלא עקר רגליו, ואפי' סדקין עקר רגליו חזר לראש ובלא עקר חזר למקום שטעה וכו' לא מוכר אלל דין טעה בצרכות (וכן בש"ע לא הניחו בסי' ק"ט המדבר דין זה, אלא בסי' ק"ד ותכ"ב לענין שאלה ויעלה וכו') אלא בצרכות כ"ט ע"ב לענין יעלה ויבא, בעל הלכות כחבו נמי גבי דין טעה בצרכות. א' צרכות כ"ט ע"ב. ב' פ"ס דצרכות. ג' צרכות כ"א. ד' פ"ג דצרכות. ה' קדושה וי"ט. ו' בספיקה ל"ט ע"ב אלל לשון אחר מר ליהא החס. וכחבו ר"ט וחס' ח"כ למה לא יתחיל להתפלל כלא יכול לשחוק ולשמע כש"ל אימור קדושה ויחא? וי"ל מיהו מן המובחר לעשות ז' סבא סיוס יס"ר וס"ה לאחר שחזרו קדושה, ונראה דסיוס קדושה לאחר שגעו אחון אחר האל הקדוש עי' רמ"א סי' ס"ו. ח' מיעלים אלל בעל הבית זה עיסק במלאכתו והסכים עושים רעון קוים. ט' קח"ל אפי' קודם שאומר אלהי נטור ואלה חמנוני אפי' שלא עקר רגליו. י' ר"ח, עתה"י. יא' ר"ל לצור כנר החמילו חפלהם בלחש. יב' ל"ל דמסיימו, שקלי על לצור טעמין עד דמסיימו חפלהן, שאם יתחיל מיד עדיין לא גמר כשיגיע ש"ל לקדושה. יג' צרכות כ"ד. יד' דמרגעו הוי מנסו רוח כדאי' סס. טז' ס"ג ור"ח פרשו, רבי אחו' בגדו בשעת תפלה שלא יפול מראשו, אלל נפל מראשו לא כי' חזר ומתעטף בשעת תפלה דהוי הפסקה, חס' סטוסיק באשכול: מיהו טליתו פרוסה על גופו ולא העבירו על ראשו. טז' על רבי קאי לפרוש ה"ג, וסגתו פרושו גזר וכן בעתה, ולא טעם כן בשעת תפלה דנראה גם רוח. אלל לר"ט רבי פהק וכסדיס חפסק חו' מחשעטש מניח ידו על סנטרו, וערש"י מענטשן בלע"ז וכו' בלא קיין, סאל חראס פחימח פיו וכו' סוף מכות. יז' ל"ל כסליו וכן בעתה. יח' צרכות כ"ד. יט' דכתיב בסו ויקראו בקול גדול. כ' צרכות ס"ב ט"ב. כא' ללך דרך ציון למקום אחר לקדש הלוי. כב' לא ידעתי סיבן דבר מה, אלל כוא צרכות כ"ד הרק בחפלהו כאלו רק בפני סחך ואם חזון לו רוק בפיו מבלעו בטליתו ואם טליתו נאח מבלעו באפריקוסו (סידר הראש ושני ראשו חלויין לפניו) ואי' אינא דמתיב מדי' ל' לאחוריה, ואם א"ל לאחוריו, ירוק על סלה. כג' צרכות כ"ד ע"ב. כד' סס. כה' דבלא"ס חפלתו מופסקת כנר ע"י רחם לפיק ימל להפסיק מוי צזה. כו' ואם ססה ריח רע כדי לצחיר כולה חזר לראש עי' לעיל סי' ז' ומנ"א סי' ק"ג. כז' צרכות כ"ד ע"ב. כח' שמעתי מגדול אחד בגדולתו של הק"ה מותר להרבה, והכי כונה המסדר צביר סיחור ליוס ג' אף כל מטה לא שנופך. כט' סק דלעיל מקרי דאורייתא דכ' וסיה מחפיק קדוש עב"י סי' פ"ב. ל' צרכות ל"א, ל"א טעמין י"א, סיסס כ"ז ע"ב, מור סי' רל"א. לא שנת מ' סוף ע"א חאן דענר אדרבנן שרי למקרי עבדינא. ומרין פסחים ר"ב וי"ד סל"ד סעי' ח"ג ופ"ח ח"א חט"א ותל"ו מחשעט על כל דברי סופרים דהוי חו' חתית מרדות, ומרנני מחשעט אפי' מ' מרדות ליכא (וסא דקרי למרדות חלקות, אפשר דס"ל מרדות נמי בחספס מ' כח"ס חשכ"ן מ"ב י"א בסס רשכ"א ורליחו מקדישין כ"ח סקרא לחברו מותר

סופר

דפומא אסור א' דכ' אל ח' ושבת יפיו, כגון מה שהישיב לאומרים בבית חתנים ומשחאו פסוק בבית משחאו בלא: בנד כנער שמנגנים בו לצי בתורה בנביאים וכתובים, אב פסח בפסח בהלכות עצרת: ודבר בעתו מה טוב, ורישא דהיינו בהנעה כד' עבדו א' פסוקה, דאינה פסוקה מיטר אין עוסדין להתפלל לא מנו של מצוה שנאמר ועתה קחו קלות ראש ודבר בטלים אלו מדי אל יפטר אדם מחברו יעקב כשנפטר יוסף היטנו הולכים הלך ודבר שהי' עוב

סופר מ' וכ"כ ר"ט, חלל מדי מ' בכתפי' וכשר. ולחכ שיכל תשובה, וכונתו לשון למח' סלתו דרך מוסר וחזו ולא מתי לו מדי חו' מרדות. טעם לעשות כן. ד' סוכר ולי' פרוסו סיחיי חומר בע. וכן לספק (עס"פ דידס וס. דלי' לסחק בסס בני משחני טונס לעולם ר"ט. ו' גרנ (באלר סנט). ז' פרס רח"ז ינקס טח לכל דבור שמה טוב שמעיל לניי אדם בלא סחכל מחך שמה (ולא דלי לעסמטו חין פלוגחל בין עמוקס. יא' טסס כ"ג, וי' אלל מחוך שמה של מיהו סדמי גזל אחר לחפלה סג דסכית ורגיל ובענין זה וכו'. חלי' כששלחו לא נפטר, אלל צפרסס של ע' ערופס, מ"ח סחמרו לו פ' סלח כספרס מצימין שו' פ' אחרוכ סלח מברין צכר? (ר"ט צמוחם סלל בל' לידיו ופטרונסו בל' סל עיד (ע' חמה חן לעיי אף סמברין צכר לוכו יעקב כן ק"ס, וע"כ סורך לסכינ ויסף ולא צימין. ומוכס ר' טו' יחלמיו פ"ס דצרכות וז' צתורס, רבי מונס אחר סרו יתפלל אלל מחוך סלכס, ר' לומר קודם חפלה סלכס כו' לאונסו איס מופסיק לחפלה

(ג) אב"ב בשבת אינו צריך. דכיון דנפקא מפסקו יעני' ה' ביום זרה, ושבת לאו יום זרה הוא. וחלק הכ"ז נ"ד (וכחן) על זה, דההוא קרא סמן בעלמא ונלאו הכי נריך לסמן גאולה לחפלה. ועל כן כתב רמ"א וטוב להחמיר:

קיב (א) מלמדיו אותו ב'.

כתב המוספות ונכונה לה, 6

ד"ה מלמדיו ואם חלמא וישארה ומה בכך, וי"ל שלא יבא לעקור תקנת חכמים, שלא יאמרו כל אחד מחמיר כמו שהוא רואה, (ו) וחישינן ליוהרא כלומר שמחזיק עצמו יותר כשר משאר צבור, ונראה לי ביאור המירון הראשון דכל מה שהאדם עושה על זד חומרא מלד עצמו, אינו חמור עליו כל כך, שלפעמים הוא מיקל בו, מה שאין כן בחיוב מלד שגורו חכמים עליו, ונמצא אם יבא להוסיף ולשחוט בשאר ברכות מחלה או סוף לא ידעו שהשחיות מלד תקנת חכמים בצבות והודאה, ויסבדו שהכל הוא חומרת האדם מלד עצמו, ועל ידו יבא לידי קולא, כן נראה לי: (ב) אב"ב באמצעיתן של לפי הטעם הראשון של המוספות שזכרנו (ס"ק 6) אחי שפיר, דכאן אין שייך הוספה, דחכמים לא תקנו בשום מקום באמצע, אלא לטעם השני דמיחוי כיוהרא קשה מאי שנא באמצע. ונראה לי דדוקא בתפלה וסוף חיישין ליוהרא, כיון דמלניו בכהן גדול ומלך ששוחין מחלה וסוף בכל ברכה, כדאיתא סוף פרק אין עומדין (ס"ג לה, ט), נמצא שזה מדמה עצמו לכהן גדול, מה שאין כן באמצע שאין בהם שחיה לכהן גדול.

ועיין בסמ"ק (ס"ק 6) כתבתי למחן מה שקשה מכאן על ההס: (ג) בדי שיחא וכו'. פירוש, דמה שכתב כשאוהרים זכרנו ומי כמון צריכין לזקוף כו', אין הטעם שזה צום, דעמי כמון צריך שיקוף קודם הגמר לפי שאין שם שחיה מלד תקנת חכמים והוא כמוסיף כדלעיל (ס"ק 6), ובזכרנו יש שם שחיה מלד תקנת חכמים כשאוהר צריך אחה ה' מנן אברהם, וכיון שזה שוחה בכל התפלה, לא יהיה ניכר תקנת חכמים. ולפי זה יש חילוק בין זקופה דזכרנו לזקופה דמי כמון, דזכרנו צריך לזקוף קודם שיאמר אחיה חיות הסמוכות לצורך אחיה, כדי שיוכל אח"כ לשחוט כשיאמר צורך אחיה. אבל בזקופה דמי כמון אין צריך לזקוף עד שיאמר צורך אחיה, וכן בשאר הברכות שאין בהם שחיה בסופן, כן נראה לענ"ד. וממהני דלמאי לא הקפידו על המחלוקת שאר הברכות שאין בהם שחיה שצריך שיקוף שם דלא יהא כמוסיף על תקנת חכמים, ואפשר שסמכו הפוסקים עצמם בזה שממילא נבין מזה שגם שם צריך לזקוף, ונקטו בסוף הברכה כיון דברכה הראשונה שהיא אבות יש שם שחיה בתפלה מלד תקנת חכמים, (ו) נמצא כשאוהר אחיה גיטור צריך שיהיה בזקופה בהתחלה, וכן בשאר התפלה הברכות עד מודים: (ד) הבורע בוב"ב קומה ב'.

נצרימ"א (ס"ג לה, ט) איתא הכורע שיהיה בזקופה בהתחלה, וכן בשאר התפלה הברכות עד מודים: (ד) הבורע בוב"ב קומה ב'.

נצרימ"א (ס"ג לה, ט) איתא הכורע שיהיה בזקופה בהתחלה, וכן בשאר התפלה הברכות עד מודים: (ד) הבורע בוב"ב קומה ב'.

נצרימ"א (ס"ג לה, ט) איתא הכורע שיהיה בזקופה בהתחלה, וכן בשאר התפלה הברכות עד מודים: (ד) הבורע בוב"ב קומה ב'.

נצרימ"א (ס"ג לה, ט) איתא הכורע שיהיה בזקופה בהתחלה, וכן בשאר התפלה הברכות עד מודים: (ד) הבורע בוב"ב קומה ב'.

נצרימ"א (ס"ג לה, ט) איתא הכורע שיהיה בזקופה בהתחלה, וכן בשאר התפלה הברכות עד מודים: (ד) הבורע בוב"ב קומה ב'.

נצרימ"א (ס"ג לה, ט) איתא הכורע שיהיה בזקופה בהתחלה, וכן בשאר התפלה הברכות עד מודים: (ד) הבורע בוב"ב קומה ב'.

נצרימ"א (ס"ג לה, ט) איתא הכורע שיהיה בזקופה בהתחלה, וכן בשאר התפלה הברכות עד מודים: (ד) הבורע בוב"ב קומה ב'.

ג ביום טוב. כיון דיום זה הוא בשאר ימים יום זרה (דרכי משה ד"ה ומתוך ליה): 7 ד חזור ואומר ב'.

אבל י"ט שומע תפלה ושאר פסקים אין צריך, הואיל וכבר אמרם נלחם קודם התפלה. ואפילו בשחרית וערבית שלא אמרם קודם תפלתו, אין צריך לאמרם (ב"י ד"ה כתב נכתב, בשם מהר"א מרומה הדש ח"ב סימן (ק') [ק"י]). משמע דש"ך רשאי להפסיק אחר שהתפלל בלחש:

קיב א אב"ב באמצעיתן. ונפסק יפה מראה (וישאלו) פרק קמא דברכות [סימן (י) נגמס לאסור: ב נראה שחזור. (ו) ובאגודה (נכונה סימן ט) כתב ח"ל, שצריך לזקוף כדי

שמע ואחר כך יתפלל (דמיסמך גאולה לתפלה (י) עדיף: סימן קיב שלא להפסיק לא בשלש ראשונות ולא בשלש אחרונות. וכו' ב' סעיפים: א אל יאמרו אדם צריכו לא בשלש ראשונות ולא בשלש אחרונות (א) ודוקא צריכו יחיד אבל צריכו צבור שרי: ב אין לומר פיומים ולא קרובין (פירוש קרובות ליוצר ואחרים פירשו נ"ט טריקון קול רנה וישועה באהלי צדיקים תהלים ק"ח. טו) בתפלה: הנה (א) (ב) יש מחירין הואיל וארבי רבים הם (י) וכן נוהגין בכל מקום (א) לאמרם:

סימן קיב דיני הכריעות בשמונה עשרה ברכות. וכו' ט' סעיפים: א אלו ברכות ששוחין בהם באבות תחלה (א) וסוף ובהודאה תחלה וסוף ואם בא לשחוט בסוף כל ברכה או בתחלתה (א) מלמדיו אותו שלא ישחה (ב) א א א אבל באמצעיתן יכול (ב) לשחוט: ב (ב) הנוהגים לשחוט בראש השנה ויום הכיפורים כשאוהרים זכרנו ומי כמון צריך לזקוף בשמניעים לסוף הברכה: הנה (א) ואף על גב דנאמרו כורע צמק הברכה מכל מקום צריך לזקוף מעט צמק זכרנו (ג) כדי שיהא ב נראה שחזור וכורע משום חיוב: ג (ד) הבורע בוב"ב קומה לפיכך השתחוה או בולך לבדך אנחנו מודים או בהודאה

ועיין בסמ"ק (ס"ק 6) כתבתי למחן מה שקשה מכאן על ההס: (ג) בדי שיחא וכו'. פירוש, דמה שכתב כשאוהרים זכרנו ומי כמון צריכין לזקוף כו', אין הטעם שזה צום, דעמי כמון צריך שיקוף קודם הגמר לפי שאין שם שחיה מלד תקנת חכמים והוא כמוסיף כדלעיל (ס"ק 6), ובזכרנו יש שם שחיה מלד תקנת חכמים כשאוהר צריך אחיה ה' מנן אברהם, וכיון שזה שוחה בכל התפלה, לא יהיה ניכר תקנת חכמים. ולפי זה יש חילוק בין זקופה דזכרנו לזקופה דמי כמון, דזכרנו צריך לזקוף קודם שיאמר אחיה חיות הסמוכות לצורך אחיה, כדי שיוכל אח"כ לשחוט כשיאמר צורך אחיה. אבל בזקופה דמי כמון אין צריך לזקוף עד שיאמר צורך אחיה, וכן בשאר הברכות שאין בהם שחיה בסופן, כן נראה לענ"ד. וממהני דלמאי לא הקפידו על המחלוקת שאר הברכות שאין בהם שחיה שצריך שיקוף שם דלא יהא כמוסיף על תקנת חכמים, ואפשר שסמכו הפוסקים עצמם בזה שממילא נבין מזה שגם שם צריך לזקוף, ונקטו בסוף הברכה כיון דברכה הראשונה שהיא אבות יש שם שחיה בתפלה מלד תקנת חכמים, (ו) נמצא כשאוהר אחיה גיטור צריך שיהיה בזקופה בהתחלה, וכן בשאר התפלה הברכות עד מודים: (ד) הבורע בוב"ב קומה ב'.

נצרימ"א (ס"ג לה, ט) איתא הכורע שיהיה בזקופה בהתחלה, וכן בשאר התפלה הברכות עד מודים: (ד) הבורע בוב"ב קומה ב'.

נצרימ"א (ס"ג לה, ט) איתא הכורע שיהיה בזקופה בהתחלה, וכן בשאר התפלה הברכות עד מודים: (ד) הבורע בוב"ב קומה ב'.

נצרימ"א (ס"ג לה, ט) איתא הכורע שיהיה בזקופה בהתחלה, וכן בשאר התפלה הברכות עד מודים: (ד) הבורע בוב"ב קומה ב'.

נצרימ"א (ס"ג לה, ט) איתא הכורע שיהיה בזקופה בהתחלה, וכן בשאר התפלה הברכות עד מודים: (ד) הבורע בוב"ב קומה ב'.

נצרימ"א (ס"ג לה, ט) איתא הכורע שיהיה בזקופה בהתחלה, וכן בשאר התפלה הברכות עד מודים: (ד) הבורע בוב"ב קומה ב'.

ד. כתב מהר"ר אפרל (מחמם הדש ח"ב סימן ק"י): ה. הרשב"א (ש"ח ח"א סימן רנ"ו): קיב א. ברכות ל"ד (פ"א):

ב. מוספות (ס"ג ד"ה אל בשם רמב"ם חננאל ורמב"ם הא, טענה וזה מ, א ד"ה אס) והרשב"א (שם סימן כ"א) בשם רמב"ם ורמב"ם, טור בשם י"ט מן הגאונים, רמב"ם יונה שם כ"ב ד"ה א, ר"ן ראש השנה ב, ד"ה סדר בשם הר"ן גיטל, הנהיגו מיימנות תפלה פ"ו אות ג (שם רמב"ם):

ג. (הנהיגו מיימנות שם, בשם רמב"ם חננאל ורמב"ם שמה ונ"י סימן ט"ז ס"ד ד"ה ומ"ש אמרם):

קיב א. ברכות ל"ד (פ"א): א. טור, רמב"ם יונה שם כ"ב, א ד"ה מלמדיו בשם המפרשים, הנהיגו מיימנות תפלה פ"ה אות ע:

ב. טור ומוספות (שם י"ב ד"ה כרע, א, א ד"ה ומלוא, סמ"ק סימן י"א): ג. שם (פ"ג) נגמס ורמב"ם יונה (שם ד"ה הכורע, רמב"ם יונה נ"י א):

ציונים לרמ"א (ד) דברי עצמו (דרכי משה ד"ה ומתוך): קיב א. הרא"ש (נכונה פ"ה סימן כ"א) והוספות (שם לה, א ד"ה א) והרמב"ם יונה (שם כ"ב ד"ה א) והר"ן ריש פרק בתרא דראש השנה (מ, ג ד"ה סדר):

מיימנות פרק ו' (תפלה אות ג) וטור: (י) דרכי משה ד"ה ולכן:

פ"ג א. דברי עצמו (דרכי משה אות א ד"ה לריקן) לפירוש הטור:

הנהגות הפס"ע ק"א סימן ג דהסמך נאמר: איתא שיהי' ועיין לקמן סימן רלו סעיף ג:

קיב א. בשמניעים אסוף הברכה, וצריכים להיות גם זקופים ועומדים בתחילת הברכה שאחריה, פמ"ו ד"ל:

חכמת שלמה קיב (פ"ה א) א"י ישיב"א אדם צריכו וכו', קיב ד"ה הוא ח"ה הש"ס (ורמב"ם ל"ב א) דנדר לומר שחיה של מהם ואח"כ יתפלל. ועיין טעם לזה במדרש פרשת וקרא וסוף פסוק ה' במה שכתב שם א"ת איתא דפסוק למשל וא"ת איתא דלא

הוצאו מכתב גאון ריון האלם
מכיון ירושלים

ספר המנהגים

מגן אבות

מאת

רבינו מנחם ב"ר שלמה המאירי

נערך מכתב יד

עם הקדמות הלכתיות

עם פירוש

הדרת ראשונים

ובו השוואת מדברי רבינו בשאר ספריו

עם אוצר דברי רבותינו הראשונים

וציוני מקורות והערות

מאת

הרב יקותיאל בהרה"ג דב כהן שליט"א

קורא ביחיד יכוין בחמשה עשר ווי"ן שבאמת ויציב שעולים צ', והם כנגד שמות ההוי"ה, שכל שם עולה כ"ו וד' אותיותיו הם ל'. רמ"א: ויש עוד טעם אחר בדבר, דמ"ו ווי"ן עולין צ' והקריאה נחשבת א' הרי צ"א כמנין השם בקריאתו ובכתיבתו, והוי כאילו אמר ד' אדנ"י אמת (מהרי"ק שורש מ"ב ואגור), ויש שכתבו דכל הקורא ק"ש ביחיד יאמר אל מלך נאמן שמע וגו', כי ג' תיבות אלו משלימין המנין של רמ"ח, והוא במקום אמן שיש לענות אחר ברוך הבוחר בעמו ישראל באהבה, וכן נוהגין, ונראה לי מ"מ כשקורא עם הצבור לא יאמר אל מלך נאמן רק יאמר אמן אחר הש"ץ כשמסיים הברכה, וכן נוהגין, וכן הוא.

ה' אלהיכם אמת שבזו ישלים מנין רמ"ח. אבל אם קורא ק"ש ביחיד דלא ישלים המנין ואע"ג דיכוין בט"ו ווי"ן מ"מ קורא לו בזוהר מעוות לא יוכל לתקון וגו' ע"כ יאמר בתחלה אל מלך נאמן, כמו שנהג מהרי"ק. וכתב האגור דכן נהגו באשכנז וצרפת, כן ג"ל למעשה:

פסק הלכה, מחבר, סעיף ג': בקריאת שמע יש רמ"ה תיבות, וכדי להשלים רמ"ח כנגד איבריו של אדם מסיים ש"ץ ה' אלהיכם אמת וחוזר ואומר בקול רם ה' אלהיכם אמת. רמ"א: וזוה כל אדם יוצא הואיל ושומעין מפיו של הש"ץ ג' תיבות אלו (כ"י בשם א"ח), ואם היחיד רוצה ג"כ לאומרו עם הש"ץ אין איסור בדבר (דברי עצמו). מחבר: ואם הוא

המאירי: שאנו נוהגים לומר אל מלך נאמן, בין בסוף ברכת אהבת לקריאת שמע, והם מוחים בדבר, ולא עוד אלא שטוענים עלינו שהוא הפסק בין הברכה למצוה, ומזקקים לחזור ולברך. 76

גירונדא, וזכה ללמוד במגדל לוניל, ועמד שם זמן רב, וחזר ובא לו לשם, והנהיג לשם כל בני הקהל כמנהג הארץ הלזו, ונקבע במחזורותיהם כדרך שהוא קבוע במחזורים שלנו.

ובהגיע תור הרב הגדול ר' משה בר' נחמן ז"ל, ראה שמקודם לא היו נוהגים כך, ושכל ארץ ספרד לא היה אומרים אותו, ונתקשה בעיניו על שהיו אומרים אותו, מצורף למה שהיה הרב בר מחלקתו של הרב ר' זרחיה ומניה על ספרו, עד (שחב) [שחיבר] מזה ספר נכבד קראו "ספר מלחמות".

והעיד הרב ז"ל, ששאל בזה [את] הרב המופלג

מנהג קדום¹ בארצות² הללו מימי קדם, בימי הרבנים הגדולים, וכן בארץ צרפת ובאשכנז, שאומרים אחר ברכת אהבת עולם כשבאים להתחיל בקריאת שמע, אל מלך נאמן.

ובאמת, לא היה מנהג זה, לא בארץ המערב [ובארץ ישראל, ולא בארץ [המזרח], וגם לא בארץ קטלונא אשר היתה מקדם בכלל ארץ ספרד. וכבר הגיע לידינו מחזורנים מארץ קטלונא, כתובים מזמן קדם קדמתה, שלא היה [מנהג זה], כי היה מנהגם כארץ ספרד ברוב הדברים או בכלם.

ובימי הרב ר' זרחיה הלוי, שיצא בבחירתו מעיר

הדרת ראשונים

3. ונתקשה בעיניו זה לשון הרמב"ן ברכות: ובילדותי נתקשה עלי (— מנהג העיירות לומר א' מלך נאמן) לפי שהרבר ידוע שאהבת עולם ברכת המצות היא לקריאת שמע, שכל המצוות טעונות הן ברכה עובר לעשייתן וכו' וכיון שזו ברכת המצוה היא הדבר ברור ככל שמברך על המצוה או על הפירות ועונה אמן אחרי עצמו בין ברכה למצוה שהוא טועה גמור.

1. מנהג קדום מעין כך פתח הרמב"ן בברכות כב, ב: כבר היה מנהג בעיירות לומר בין אהבת עולם לק"ש אל מלך נאמן.
2. מנהג בבי"ה לברכות פז בכיאר משנה הראשונה, רמז לויכוח כאן ולחיבורו זה, וכתב: ואף בזה ערערו עלינו הרבה — קצת רבנים, וכבר השכנו עליהם בארוכה בקונדרס מיוחד בפני עצמו. וכן בהמשכו כתב: וכבר הארכנו בענין זה בקונדרס מיוחד על ענין אל מלך נאמן.

והביא ראיה על זה ממה שאמרו בירושלמי של ברכות פרק אין עומדין: הפורס על שמע, והעובר לפני התיבה, והנושא את כפיו, והקורא בתורה, והמפטיר בנביא, והמברך על אחת מכל מצות האמורות בתורה, לא יענה אמן אחר עצמו, ואם ענה הרי זה בור⁴. והיתה ראיה זו פשיטא בעיניו, שעניית אמן זה⁵ הוא הפסק⁶, עד שחתך את הדין מכחה, שכל שאומר אל מלך נאמן הרי הוא כאומר אמן, וכמו שאמרו ז"ל⁷: מאי אמן אל מלך נאמן⁸, ואף כשאמרו שלא במקום אמן כל שכן⁹ שהוא הפסק¹⁰, שהרי יש בו רבוי תיבות יותר מבאמן.

רבינו מאיר מטוליטולא¹¹, ושהרב ז"ל השיבו שהוא טעות, ושאינן אומרים אותן בכל ספרד, ולא בארץ ישראל. ונתבטל המנהג על פי הרב, ונמחק מן המחזורים¹².

והחזיק הרב טובה לעצמו, ונתן שבח והודאה לאל, על שנתבטל השבוש הזה על ידו. ונתן טעם לדבריו מפני שברכת "אהבת עולם" היא "ברכת מצות שמע", ואין להפסיק בין הברכה לעשיית הדבר שעליו בירך וענית אמן אחר הברכה הוא הפסק.

הדרת ראשונים

ברכות ראשונות של קריאת שמע וכו' למען לא יפסיק באמן בין ברכה וכו' הדבר שבירך עליו. ודוחק לדחות שהוראת "לא יפסיק" לכתחילה, אלא משמעותה דהוי הפסק בדיעבד, ושם בהגהות מימונית אות ו הביא כהוספת התוספות (עמש"כ בברכות שם ד"ה הא בבונה ירושלים) שבאו לחלוק "דלא כאשר כתב רב נחשון, שעונים אמן אחר ברכות עצמו בשחרית בהבחר בעמו ישראל באהבה, ובערבית באהבה עמו ישראל". וביותר ראה באור זרוע ח"א סי' ק"צ שכתב בשם הירושלמי ברכות (פרק ה') ואינו לפנינו) שאחר שלש ברכות עונה אמן אחר המברך עצמו שהם אחר ברכת אהבה בק"ש שחרית וערבית ואחר ברכת בונה ירושלים בתפלה ובברכת המזון, ועי' אשכול (מהד' הר' אורבך עמ' 9), ויתכן שכך היה הירושלמי לפני רב נחשון.

11. שאז"ל שבת קיט, ב.

12. נאמן ולכן העונה אמן צריך שיהרהר בה כך (תוס' שבת שם).

13. כ"ש שהוא הפסק. וכך דעת הרש"ל החולק על הרמ"א סי' ס"א סעי' ג, שהרמ"א פסק כיש שכתבו דכל הקורא ק"ש ביחיד יאמר אל מלך נאמן שמע וגו' כי שלש חיבות אלו משלימים המנין של רמ"ח (ראה מאירי להלן בשם התנחומא), והוא במקום אמן שיש לענות אחר ברוך הבוחר בעמו ישראל באהבה וסיים שכן נוהגין ביחיד, והמטעמי מלך כתב שרש"ל לא רצה להפסיק, והמגן אברהם הביאו אלא שכתב על כך שבב"י משמע שמנהג קדמונים הוא וכ"כ הב"ח עכ"ל. אולם דעת הרש"ל אינה תואמת גם לרמב"ם, שלשיטת הרש"ל יש לומר אמן, והובאו דבריו בעטרת זקנים וז"ל: וי"א שצ"ל אמן שמע וכו' בין ביחיד בין בצבור אם לא אם קורא בערבית ביחיד אז צ"ל אל מלך נאמן שמע ישראל — מהרש"ל, עכ"ל.

14. שהוא הפסק וכ"כ המג"א סי' ס"א ס"ק ו בשם מהרש"ל, שקרא תגר על עמירת אמ"נ שהרי זו הפסקה בין ברכות ק"ש לקריאת שמע עצמה.

4. רבינו מאיר מטוליטולא וראה בהגר"א סי' ס"א סעיף ג שביאר שמשום כך כתב הרמ"א בקורא עם הצבור לא יאמר אל מלך נאמן, וז"ל הגר"א: שהרמ"ה קרא תגר ע"ז דעבדין הפסקה, והרי אף בעונה אמן על ברכותיו אמרו הרי זה בור מטעם זה, ואף ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד אמרו נימריה לא אמר משה וכן בתיקונים (זהר) אמרו תיקון יו"ד אמרו ובגין דלא עבדין הפסקה וכו'.

5. ונמחק מן המחזורים ז"ל הרמב"ן בחי' לברכות: ומפני שנהגו הוצרכתי לשאול מן הרב ר"מ הלוי והשיב דבר ברור שהוא טעות ואינו נהוג בספרד "אלא" בארץ ישראל ונתבטל השבוש הזה ממקומו.

6. אין עומדין פ"ה ה"ד. ועי' אהבת ציון וירושלים עמ' קלב. קטע ממגילת סתרים לרב האי גאון שהובא בספר עניינות בספרות הגאונים עמ' שצה.

7. אחר עצמו וכמו שפסק השו"ע סי' רטו, א.

8. הרי זה בור ר' בבי"ה לברכות המביא בשם התוספתא מגילה פ"ג הט"ז.

9. אמן זה בפשטות מתפרש באמן על ברכת עצמו אמנם הרמב"ן והרמ"ה סוברים שגם עניית אמן על ברכת הש"ץ אין להפסיק וחולק על הרא"ש וכמו שכתב הב"י סי' נ"ט: ומשמע מדברי תשובה זו (— דהרא"ש) שגם אחר הבוחר בעמו ישראל באהבה היה עונה אמן, אבל ה"ר יונה כתב בשם ר"מ (רמב"ם ברכות פ"א ה"ז) שאין לו להפסיק כלל, דכיון שאומר הברכות ק"ש אין לו להפסיק בין הברכה והדבר שמברכים עליו, וכן הסכימו דעת הרמ"ה והרמב"ן ז"ל עכ"ל, וטעמו של הרא"ש אפשר שהוא מפני שאין ברכה זו על ק"ש, שהרי אין אנו מברכים אקב"ו על ק"ש הלכך לא הוי אמן הפסק בין הברכה לק"ש עכ"ל הב"י. ולטעם זה הוי מוצא גם לאמירת א' מלך נאמן שאינו הפסק. ועי"ש בב"י טעם שני.

10. הפסק וכך משמעות הרמב"ם הלכות ברכות פ"א הטז-יז: כל העונה אמן אחר ברכותיו הרי זה מגונה וכו' ולמה לא יענה אמן אחר אהבת עולם מפני שהיא סוף

בתקנת חכמים אינה הפסק ולא בורות, שהרי בסמיכת גאולה לתפלה אמרו הכי"ס סמ"ך והא אמר ר' יוחנן בתפלה אומר ה' שפתי תפתח וכו' כלומר והוה ליה הפסק לסמיכותו, ותיירץ כיון דתקינן ליה רבנן בגאולה כגאולה דמי. וכן באכילה בסנון כה"ס מברך המוציא ומברך אחריו לישב בסוכה, ולא חששו להקדים ברכת ישיבת סנון כה מפני ההפסק שבין ברכת המוציא לאכילת הלחם, שמאחר שמכח תקנה עושין כן אין כאן הפסק. ואף זו נתקן לומר אל מלך נאמן על פי הדרש, והוא שאמרו בילמדנו⁵⁵ בפרשת⁵⁶ קדושים תהיו⁵⁷ ובפרשת ואתחנן⁵⁸, אל תהא קריאת שמע קלה בעיניך שרמ"ח תיבות יש בה, ורמ"ח איברים יש בו באדם⁵⁹, אמר הכ"ס שמור את שלי ואשמור

פורס⁶⁰ שמחלקן ואומר אחת מהן⁶¹, וסמכו ע"ז מפני שאנשי משמר היו סומכין שלא לומר אלא ברכה אחת⁶², כמו שביארנו במקומו.

ואע"פ נשיש מפרשין⁶³ פורסן (פורש) לשון מברך, מענין כי הוא יברך הזבח⁶⁴ שתרגומו יפרוס על דיבחה⁶⁵. אף זו נראה לי שרמז על פריסת שבבציעת המוציא תחלה לכל סדרי סעודה. ואע"פ שהרב רבינו משה ז"ל⁶⁶ פירש בפריסת שמע כפירוש אחרון, האמת יעשה דרכו.

ונמצא מכל מקום שיד שכלנו שוה שבאל מלך נאמן לא הפסק ולא בורות. והוא שכל דבר האמור

הדרת ראשונים

מימוניות הל' ברכות פ"א אות ח: כתב הרב משה כה"ר מאיר כהן, ז"ל: מה שאומר בילמדנו שיש בק"ש תיבות כמנין אברים ולא משכחת להו עד דאמר אל מלך נאמן אומר ה"ר משה "דאין לאומרו" אלא עונין בו "אמן" קאי במקום כן, ודוקא בעונה אחר שליח ציבור שלא בירך בעצמו, אבל כעצמו לא, "וכן נוהגים בספרד", ע"כ. כלומר כיון שאמן היא ראשי תיבות של אל מלך נאמן והעונה אמן צריך שיהרהר כך (ר' שבת קי"ט, ב וחסו' שם) לכן נחשב הדבר כאילו אמרה ומועיל לאבריו. ואף אמירת אמן הגביל לתנאי שם.

64. בפרשת קדושים תהיו המובא בתנחומא ישן (בובר) ס"ו ובמג"א ד"ר צו"ן להערה שכ"ה בשבולי הלקט וכן בתניא רבתי ס"ד. וראה מבוא לסימן זה.

65. קדושים תנחומא קדושים ו. וכך הובא בחידושי הרמב"ן ברכות כב, ב. ויש שהביאוהו ולא ציינו מקומו כגון האשכול (אלבק) עמ' יג. המנהגות עמ' קלג. ראבי"ה ח"א ברכות עמ' כא. רא"ה פקודת הלויים דף קמד, ושיטמ"ק ברכות מה, ה (כד, ג) מחזור ויטרי ס"י יב. סידור רש"י ס"י יד. רקח ס"י שכ. מנורת המאור לר"י אלנקהוה ח"ב עמ' צג. ור"י אבוהב ס"י צו. בשבלי הלקט ס"י טו מתנחומא פרשת שמע. וראה תשובות מן השמים (מרגליות) ס"י פט.

66. ופרשת ואתחנן קטעים מתנחומא בגנ"ש ח"א עמ' קכג. וכך מצויין בארחות חיים דין קדושה ס"ד. אבודרהם סדר שחרית של חול עמ' ע"ז. וכ"נ בדעת זקנים לבעלי התוספות פרשת ואתחנן. המנהיג כת"י דיני תפלה (מה"ק עמ' סה).

67. ורמ"ח איברים יש באדם ואילו לגבי אשה ראה מנחת אליעזר ח"ב ס"י כח. משיב הלכה ח"א ס"י רעג. משנת בנימין ס"י נא.

55. לשון פורס ולשון פורסין מענין פרוסה (שם).

56. אחת מהן כלומר, שמברכין חצי הברכות שעל שמע, והוא אותה שיש בה קדושה שכשהתפללו ביחיד לא אמרוה בקדושה. כך פירשו רבים אלא שאנו פסקנו במסכת ברכות שהיחיד אמרה בקדושתה (שם).

57. ברכה אחת בכ"י כשיבוש: ברכה אחר.

57א. שיש מפרשין מיסוד ר' יהודה בן ברזילי הו"ד בהגהות מימונית תפלה פ"ח ה"ה אות ז. ועי"ש במגדל עוז בכס"מ לח"מ, מכתם שם.

58. יברך הזבח ש"א ט יג.

59. על דיבחה הביאם בדבריו למגילה שם ביתר פירוט: ויש חולקין בענין פריסת שמע כמה שביארנו שאי אפשר לעשות כך, ופרשו פריסת שמע בברכות סדורות, ובקריאת שמע, ובתפלה שמונה עשרה, ולשון פורסין מברכין מלשון כי הוא יברך על הזבח, שמתרגמין ארי הוא יפרוס על דבחה.

60. רבינו משה רמב"ם תפלה פ"ח ה"ה. ובפירוש משניותיו שכתב: ופורסין על שמע היא הפריסה וההצעה שהיא קודם ק"ש, ר"ל שסדר אדם אותה אחר יוצר ואהבה (ראה פהמ"ש הנדפס שם לפני דב' המאירי).

61. אמרו הכי ברכות ד, ב.

62. באכילה בסוכה בדבריו למגילה שם הביא שכאן פשוט יותר שאינו הפסק ומאידך גיסא יש שנהגו אף בכך להפוך סדר הברכות, וז"ל: וכל שכן מה שאדם נוהג לברך ברכת המוציא ואחריה לישב בסוכה שאין ברכת סוכה הפסק, אחר שהוא צריך לברכה זו קודם אכילה, ויש נוהגין מתוך כך לברך לישב בסוכה קודם המוציא, והדבר נאה, אלא שמעולם לא שמענו אבותינו ורבנותינו שיהיו נוהגים כך. ועי' טור וב"י ס"י תרמ"ג.

63. והוא בילמדנו ותשובה למנהג ספרד נמצא בהגהות

ועוד, וכי בית הכנסת מלאה ריקנים, והיאך איפשר שלא יהא בצבור קצתם שהיו יודעין את הכל, והרי היודעים אין יוצאין בשל שליח צבור שאין שליח צבור מוציא את הבקי אלא מי שאינו בקי⁷¹, וא"כ רמ"ח אברים של עמי הארץ משומרים ובאים מן המזיקים, והחכמים והבקיאים אין איכריהם נשמרים, התמהו תמהו, יציבא בארעא וגו'רא בשמי שמיא⁷², על כיוצא בזה אמרו⁷³: השמע לאזניך מה שאתה מוציא בפך. אלא שהדבר ברור שכל שנתקן מצד חכמים אין בו לא הפסק ולא בורות.

והרי אף באמצע המצוה אמרו ברוך שם כבוד מלכותו שאינו הפסק שנתקן לאמרו כמו שנתבאר בפסחים⁷⁴, וא"כ כל שכן בין הברכה למצוה, שהרי בשמועת נקט כסא⁷⁵ תמהו הרבה רבנים⁷⁶ על הרב אלפסי ז"ל, היאך איפשר לומר שבטעה באמצע הברכה יהא פשוט לו שיצא יותר מבטעה בתוספת ברכה — אחר השלמתה בין הברכה לדבר שבירך עליו⁷⁷.

חזרו אותם התלמידים וצווחו אם דעת המדרש כן היאך לא נהגו כן בספרד ובארץ ישראל.

הדרת ראשונים

ראשונות של מגילה. ויש מכריעים לאומרו כשיהא משנה את המטבע לאל מלך נאמן שהוא נוטריקון של אמן, וכן אנו נוהגים, ונסעדים בה ממה שאמרו במדרש שמור רמ"ח שלי ואני אשמור רמ"ח שלך, ואין רמ"ח תיבות בק"ש אלא בתוספת זה. ואף כזו ערערו עלינו הרבה קצת רבנים, וזכר השבנו עליהם בארוכה בקונטרס מיוחד בפני עצמו. — והיינו דבריו כאן. ועיין עוד בשו"ת מהרש"ל סי' סד. שו"ת מהרלב"ח סי' עג. שו"ת רשב"ש סי' לו. שבלי הלקט סי' ט"ו עמ' קע"ה. סידור רס"ג עמ' יד. המנהיג דיני תפלה. ועי' הוספות לראבי"ה ח"א עמ' 5.

71. סיעיה עפ"י יומא כב, ב.
72. אמרו ברכות יד, ב.
73. שאינו בקי כמבואר ברמב"ם תפילה פ"ז ה"ט.
74. בשמי שמיא עירובין ט, א.
75. אמרו ברכות ט"ו, א.
76. בפסחים נו, א. ועי' ברכינו שם.
77. בשמועת נקט כסא ברכות יב, ב.
78. הרבה רבנים רשב"א שם.
79. לדבר שבירך עליו כדבריו לברכות שם: וממה שקשה

את שלך. ואין רמ"ח⁶⁸ תיבות בקרית שמע⁶⁹ אלא בצירוף אל מלך נאמן וברוך שם וכו'⁷⁰.

אלא שאף הם חזרו ואמרו שכבר הקשו תלמידים צרפתים מזו לרבם, ושהשיבם שבאותם הדורות לא היו הצבור מברכים הברכות, מפני שעמי [ה]ארץ היו, אלא שליח צבור אומרן והם עונים אמן וקורין את שמע שהיא עיקר המצוה והיו רמ"ח תיבות עם אותו אמן שהיה להם במקום אל מלך נאמן, או שהיו מחליפים אותו באל מלך נאמן.

נמתי להם, כמה לא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סיעיה⁷¹, ואם היו עמי הארץ, היאך היו יודעים פרשיות של שמע יותר מן הברכות, והנלאן הרבה היה נקל להם לידע את הברכות מידעת שמע, שהברכות אם הוסיף או גרע או החליף כל שלא שינה את המטבע יצא, ואלו בקריאת שמע כל שהוסיף או גרע פסול. ועוד שהרי אמרו⁷² לא אמר פרשת ציצית אינו אומר אמת, ופירשו בו, לא אמר פרשת ציצית כגון שלא היה יודעה, אינו אומר ברכת אמת ויציב אע"פ שיודעה, אלמא ניהא טפי למימר בברכות ידעי מגוף הפרשיות, וממעם שכתבנו.

68. ואין רמ"ח תיבות וכו' עיין ב"י וב"ח סי' ס"א. ובהמנהיג דיני תפילה: ופתרון הדבר כך, שמור את רמח תיבות לאומרה ולקבל עליך עול מלכות שמים ועול מצוות וציצית לזכרון תרי"ג מצוות ואשמור את איבריך, ושם בנוסח א נוסף: ואם נאמר אמת המחובר לסוף המקרא בלשון מדכתוב וה' אל' אמת הוא מן המנין לא יצטרך לענות אמן, ועליו חתימת אב"ן (= אברהם ברבי נתן הירחי, מחבר המנהיג) ומקוימת הנוסחא מ"מ בהמשך דבריו שם. ועיין מרן המחבר סא, ג. מהרש"ל סי' סד. רא"ם סי' ח. מהר"ל בן חביב סי' עג. מהר"ם אלשקר סי' מהרש"ך סי' לג. וראה על החשבון בהגר"א שמשום כך הכריע כרמ"א. ור' תרביץ לט עמ' קפד. ובחי צדק ח"ג סי' קלח. מנחת דוד סי' א ושם סי' ס"ו.
69. בק"ש ועל ק"ש דלילה אם משלימים רמ"ח באל מלך נאמן עי' רשב"ש תלח. מים רבים סי' א.
70. וברוך שם וכו' ויכוח זה בא לביטוי בדבריו לברכות מה, ב וכתב: אחר ברכות ראשונות יש בדבר מחלוקת [אם לענות אמן] שלדעת קצת רבנים אומרו ולדעת גדולי המחברים אינו אומרו מפני שהוא לדעתם הפסק בין הברכה והמצוה וכן אחר ברכות של חנוכה וברכות

לכוונה כללית על עצם התפילה, שהש"ת יפתח שפתיו, שידע איך לשבח את הש"ת ומה לבקש ממנו, שהוא שייך גם על תפילת אחרים בעדו, ושייך לומר זה גם על מה שמתפללים אחרים בעדו. דלכן אף כשהציבור לא ידעו להתפלל בעצמן, ויוצאים בתפילת הש"צ, יכול היחיד לומר פסוק זה, וממילא היו הציבור אומרים בעצמן כל אחד ואחד פסוק זה. ולכן לא שינו לשון הקרא מלשון יחיד ללשון רבים כמו שינו בקרא דרפאני ה' וארפא (ירמי' י"ז, י"ד) שאומרים אותו בלשון רבים רפאנו ה' ונרפא, משום דהתפילה ניתקן לומר בלשון רבים אף כשמתפלל ביחיד. שא"כ מזכירין לומר דבכל זמן, אף כשהיו היחידים יוצאין תפילתם רק בשמיעה מהש"צ, ניתקן שכל אחד יאמר בעצמו ה' שפתי ויהיו לרצון, והש"צ ג"כ אומר זה בעצמו, שלכן אינו אומר זה בקול רם, אלא בלחש, כבזמן שהציבור לא היו מתפללין בעצמן שהש"צ לא היה אומר זה בקול רם.

וגם בלחש אפשר שאין צריך הש"צ לומר, מאחר דכבר יצא בתפילה מה שהתפלל בלחש, שאז אמר ה' שפתי ויהיו לרצון. דהא לא תקינו שיהיה פסוק דה' שפתי ופסוק דיהיו לרצון מגוף התפילה, לומר שאין י"ח הברכות בחשיבות תפילה בלא זה, דהא מפורש בברכות דף ט' ע"ב דלרבי אלעזר הוא הפסק מגאולה לתפילה, ואין לומר ה' שפתי אלא בתפילת המנחה. ואף לר' אשי שהילכתא כוותיה דצריך לומר אף בשחרית וערבית, הוא רק משום דכיוון דתיקנו רבנן לומר ה' שפתי אינו הפסק, משום דתפילה אריכתא דמיא, ולא אמר רב אשי דהוא בשום דה' שפתי הוא התחלת התפילה, שא"כ הוויא הגאולה סמוך ממש לתפילה. אלא הטעם שלא אמר כן הוא בשום דוודאי לא שייך לומר שהיא מתפילה ממש, דהא התפילה נתקן לומר דווקא בברכות שהוא שיתחיל בברוך אתה ה', ורק מה שנאמרו בנוסח הברכות הוא התפילה ולא מה שאומרים שלא בתוך הברכות אף שהוא סמוך ממש. ולא שייך לומר דהוא רק לישנא בעלמא זה שאמר רב אשי לשון כתפילה אריכתא דמיא, אבל בעצם כוונתו שהיא התפילה ממש, דהא מדמה הגמ' שני הדברים, ברכת השכיבו וקרא דה' שפתי, לענין דלא נחשב הפסק מגאולה לתפילה. בדדף ד' ע"ב מביח סתמא דגמ' לדחות קושיית מר בריה דרבינא, שהקשה יאי אמת דבעי לסנוך גאולה לתפילה גם בערבית, איך אמרנו השכיבו בין גאולה דערבית לתפילה, ודחתה הגמ' מה' שפתי, דכיוון דחקינו רבנן כתפילה אריכתא דמיא, דכן הוא בהשכיבו שניה הפסק משום דגאולה אריכתא דמיא. ור' אשי בדף ט' ע"ב מביח מהשכיבו דאינו הפסק משום דגאולה אריכתא דמיא, לה' שפתי שהוא כתפילה אריכתא. ואם ה' שפתי היה נחשב מהתפילה עצמה, לא היה שייך להוכיח ולהביא מהשכיבו שוודאי הוא דבר אחר, אלא מזכירין לומר דגם ה' שפתי לא

ושביעי. ובחג הסוכות הוא רק אכילה בלילה ראשונה לחיוב עשה, ואיסור מלאכה רק ליום הראשון. אבל חשיבות החג וקדושתו הוא על כל שבועת הים. וקיום המצוות דאיכא בראשון הוא מחמת שהוא ראשון להשבעה דימי הפסח, ומצות אכילה בסוכה בלילה ראשונה הוא משום דהוא ראשון של סוכות. ולא כגי לקיום המצווה במה שהוא יום ט"ו לניסן וט"ז לתשרי, אלא דווקא במה שהוא ראשון דחג המצות של שבועת ימים, ושהוא ראשון לחג הסוכות של שבועת ימים. וא"כ מאחר שדי בטעם זה שכל ימי חג המצות וחג הסוכות הם בשם אחד גם לענין תפילה, לא ה"ל להגרי"א להזכיר לעיל מזה טעם התוס' דמנחות, דגם איסור אכילה חמץ וחיתוב אכילה בסוכה הוא בחשיבות אות, שהתוס' סברי דהוא טעם דחוק במג"א, וכדכתבתי, כשיש שבקרא מפורש שהאות דשבת הוא על איסור המלאכה. וכזהו לא הזכר שאיכא אות גם בחוה"מ, אלא שהם ימים שקדושים בקדושת החג. וצריך ביאור מדוע הזכיר הגר"א טעם דאות דמצה וסוכה.

וצריך לומר דהגר"א סובר דמ"מ אם ימי חוה"מ לא היה להם בחו"ל ושלא בפני הבית, שאין שם קרבנות, שום חילוק מחול ממש, לא היה שייך לפיטרן מ"מ דתפילין, מאחר שהפטר אף בשבת ויו"ט הוא מלימוד הקרא דהיו לאות, ושבת ויו"ט הן עצמן אות. שלכן הוצרך לומר דאיכא גם בחוה"מ אות מצד איסור חמץ וחיתוב סוכה. שאף שלא מסתבר כל כך להחשיב זה לאות, הוא לענין האות על האדם, דלא מסתבר לומר דהאדם יש לו אות בזה שנתחייב במצווה זו ביום זה יותר משאר ימים, ולכן נפטר מתפילין. אבל כוונתו שמצוות אלו דאיסור חמץ ואכילה ושינה בסוכה, הוא אות שהימים אלו דחוה"מ אינם כחול ממש, אלא שהם שייכים להחג דפסח וסוכות, שא"כ איכא גם בימי חוה"מ האות דאיסור מלאכה. שהא אסורין במלאכה בראשון ואחרון דפסח וראשון דסוכות, והאות דאיסור מלאכה הוא לכל הימים, דחזוין שייכותם לימים האסורים במלאכה ממה שאסורין בחמץ בפסח וחייבין בסוכה בסיכות, ובדוויקין דברי הגר"א. אבל מ"מ אין הכרח לשיטת הגר"א דלא קשה כלום על שיטת מהר"ם והרא"ש, ד"ל דאף דימי חוה"מ הם בחשיבות חג המצות וחג הסוכות מכל מקום אין בהם האות דמלאכה, מניחין תפילין כמתחילה.

ה. אם פסקי ה' שפתי תפתה ויהיו לרצון אמרי פי הם חלק מעצם התפילה ומעבדים אותה, והטעם שאין שלוח הציבור מוציא בזה את הציבור, ובענין התפילה לביאת המשיח מהרה

בדבר פסקי דה' שפתי תפתח קידם התפילה, ויהיו לרצון אחר התפילה, שייך זה ע"י אחר, אלא שכל מתפלל צריך להכין את עצמו בעצמו. וגם שייך זה

שייך להחשיב מהתפילה עצמה, אלא שהוא פסוק שנאמר בתהילים שהצריכו לומר קודם התפילה בסמוך ממש, שהוא הפסק בעצם, אבל כיון שתקינו רבנן אינו הפסק.

והא דהביא המג"א בסיומן ק"א סק"א בשם הל"ח דבמוסף ומנחה יכול לומר פסוקים קודם ה' שפתי אבל לא אח"כ, דפסוק זה מכלל התפילה הוא, לא דייק בלישניה. דהא גם קרא דה' שפתי אינו מכלל התפילה. אלא כוונתו דפסוק דה' שפתי הוא מכלל דיני התפילה שחייבו חכמים לאומרו, ודווקא סמוך ממש להתפילה. ושאר פסוקים אף השייכות לתפילה, ורשאי לאומרו קודם למוסף ומנחה, אף שליכא חיוב, מ"מ גם הפסק מן הקדיש שאמר הש"צ קודם התפילה נמי ליכא, כגון הקרא דכי שם ה', ורשאי לומר זה, ובמדיניותו נוהגין לומר זה במוסף ובמנחה, וכ"כ רשאי לומר עוד פסוקי רצון כאלו. אבל זה דווקא קודם שאמר פסוק דה' שפתי, דאחריו אסור לומר שום דבר אף במוסף ומנחה. ואם אמר אחר שאמר פסוק דה' שפתי עוד איזה פסוקים, הוא כלא אמר פסוק דה' שפתי שחייבוהו. ולא ידוע לי בעניותי ראייה מפורשת לזה איך דינו.

ולכאורה מסתבר דכיוון דחיוב שתיקנו אנשי כנה"ג להתפלל לחובה תפילה י"ח הברכות בלא אמירת פסוק דה' שפתי, סגי לנו לומר שר' יוחנן ורבנן שבדורו שתיקנו לחיוב לומר ה' שפתי ויהיו לרצון, לא תיקנו לבטל ולומר שלא יצאו בתפילה בלא זה. אלא נאמר רק שהוסיפו לתקן שיאמר קודם התחלתו בתפילה פסוק דה' שפתי, וכשלא אמר לא קיים תקנת ר' יוחנן ובית דינו, אבל תקנת חיוב אנשי כנה"ג לקיים מצות התפילה ד"ח ברכות הרי קיים, ואין צורך לו לחזור התפילה בשביל שיאמר פסוק דה' שפתי. שליכא חיוב בעצם על האדם לומר הפסוק דה' שפתי כנה"ג פעמים בכל יום, אלא לומר הפסק דווקא קודם תפילתו, והרי כיוון שכבר התפלל אין לו שום חסר שתיקנו לומר שם, ולא שייך שוב לאמרו. דהא אין טעם לומר שיפלוג ר' יוחנן ובית דינו על אנשי כנה"ג שתיקנו שהוא תפילה שיוצא בה גם בלא קרא דה' שפתי. אבל אפשר לומר שמה שתיקנו ר' יוחנן וב"ד או גם איזה דורות שלפניו לומר קודם התפילה פסוק דה' שפתי ולא תיקנוהו אנשי כנה"ג, היה זה משום שמתחילה לא הוצרכו לזה, דגם בלא אמירת פסוק זה היו מוכנין כל הציבור להתפלל תפילה המחוייבת. ובדורות הרבה אח"כ נתחדש צורך באמירתו, שיש לנו לומר שאם היו אנשי כנה"ג בדור ההוא היו ג"כ וודאי מסכימים, ומילא שייך לנו לומר שתיקנו ר' יוחנן ובית דינו גם לעיכובא. שיעצרו לחזור כששגג והזיד ולא אמר שהרי אין בזה סתירה מתקנת אנשי כנה"ג.

אבל עיין בתר"י לדף ד' (ג' ע"א מדפי הר"ף) ד"ה כיון, שמשמע שמפרש שבזמן הבית לא הוצרכו לומר

פסוק דה' שפתי, משום שדוד לא אמרו אלא על המזיד שלא מתכפר בקרבן, כמפרש אחר פסוק זה (תהילים נ"א, י"ח) כי לא תחפוץ זבח ואתנה. ואנשי כנה"ג שתיקנו נוסח התפילות הוא כנגד קרבנות, דאינם על דבר שאין הקרבנות מכפרין, ועל דברים שהקרבנות מכפרין הא ליכא צורך באמירת פסוק דה' שפתי, שהרי תיקנו התפילות בעצם כמו כפרת הקרבנות. ואף שהקריבו גם הקרבנות, מ"מ הא חייבה תורה גם תפילה, והם תיקנו שגם התפילה יצטרף להכפרה שעי' הקרבנות. ואף שדוד התפלל גם על המזיד, לא שייך ללמוד מדוד לסתם אינשי, ואף לא לגדולים ביותר, ולא שייך שגם אינשי אחריו יתפללו שיתכפר להם בתפילה גם המזיד. ואף שוודאי יש לכל אדם להתפלל שימתול לו הקב"ה כששם בתשובה שלימה, ותועיל להתכפר לו יחד עם יד"כ, ויש איסורין שלא מתכפר בלא איסורין, ויש גם דווקא במיתה, עיין ברמב"ם סוף פ"א דתשובה, אבל מ"מ הא יש לו להתפלל ע"ז, דלפעמים מרחם הקב"ה מצד צירוף מעשים טובים וצדקה ולימוד התורה. אבל לא רצו לתקן זה גם בלשון התפילה שהוא לרובא דאינשי. שלכן בחיוב התפילה שהוא לכלול עלמא לא שייך לתקן נוסח תפילה ע"ז, אלא באלו התנאים דשוגג שמתכפרים בתשובה ובתפילה, שלכן לא תיקנו לומר קרא דה' שפתי להוספת כפרה, שהרי התפילה עצמה כמו שהיא, מכפרת בצירוף הקרבנות שמקריבין הציבור. ואולי גם היחידים כשמביאין קרבנות בנדר, שמתכפרין בו על עשין, מסייע להו גם התפילה בעצמה, ואין צריך להוסיף קרא דה' שפתי לא לציבור ולא ליחידים.

אבל עכשיו שאין לנו ביהמ"ק, שלא אפשר להביא קרבן, שא"כ צריכין לנו שבתפילה עצמה תהיה הכפרה, מה שלא היה זה בעצם התפילה מצד עצם כוחה שרק בצירוף הקרבנות היתה מכפרת, למדנו מדוד שבוודא פסוק דה' שפתי תפתח שייך להתפלל. אבל וודאי שרק על עשין ועל דברים שהיו מתכפרים בעולות וחטאות, ולא על מזיד. דוודאי שלא שייך למילף מדוד שהתפלל על נידה. ונמצא שלאחר חורבן ביהמ"ק שליכא קרבנות, למדנו מדוד שבלשון ה' שפתי תפתח יכולין להתכפר בתפילה עצמה אף שליכא קרבנות. לכן תיקנו בזה"ז שליכא מקדש וקרבנות שיאמר ה' שפתי תפתח.

ומסתבר שאף שר' יוחנן אמרו בגמ' נהגו כן גם תיכף מחרב המקדש. ואף אם נאמר שר' יוחנן תיקנו, לא קשה על מה שלא תיקנו תיכף כשחרב המקדש שהיו עוד הסנהדרין והנשיאים הראשונים שתיקנו כמה תקנות, כמו כל התקנות שעברו כמה שנים שלא תיקנו מתחילה. והו מסתבר בכוחה תר"י.

ולפ"ז שאחר החורבן נעשה צורך גדול לומר קרא דה' שפתי קודם התפילה, מה שלא היה מתחילה, מסתבר שאם לא אמר ה' שפתי יש לו לחזור כשלא אמר. לא

מיבעיא אם נימא שתיכף אחר החורבן ע' התחילו לומר ה' שפתי, אלא אפילו היה מ' יוחנן שלא אמרו, ור' יוחנן וחכמי דורו מסתבר שהוא גם לעיכובא. ובפרט שיותר אחר החורבן נתקן זה. דמלשון ר' יוחנן נ' לומר הדין אחרי שכבר נתקן התקנה. להורות כן למעשה לכאורה, כשלא נמצאו אבל פשוט שמי שטעה בתפלתו

לחזור לראש כשהוא עדיין עומד בתפילת רגליו, שלא יצטרך לחזור אלא לתחלתו. שהוא מברך אתה ה', ולא מה' שפתי. מ' עצמה מתחלת בברכה ראשונה שהוא שותתחלתה הוא מברך אתה ה' דברכי והפסק חשיבות עמידתו בתפילה מצד לחזור לראש, וממילא נשאר חשיבות אמי שפתי, מאמירתו ה' שפתי קודם לפעם הר' הברוך אתה ה', אף שהוצרך לחזור ע' ומפורש דין זה בריטב"א תענית דף ושמעתי, שכתב וז"ל דכל שטעה חזר לראש והיינו לברכה ראשונה וא"ז ה' שפתי תפתח. והוא פשוט ולית מאן דנ' ובאם כבר פסק תפלתו, דהוא כשעק

שלא הזכיר ר"ח או תה"מ דצריך לחזור שייך להחשיבה תפילה אחת עדיין, מאחו אף שלא הפסיק בדבור, וכ"ש בהפסיק, שפתי קודם, משום שהפסק בהכרח הראשונה שאמר לפניו ה' שפתי. ועל מש"כ בסידור רב סעדיה גאון (הוצאת נ' חזון גם לה' שפתי, דהא כתב דינו על ר' יובא בר"ה, שרק אחר שיקר רגליו לראש תפילה, שפיר סובר שצריך לחזור ולכא שום סתירה וקשיא מסידור ר' סי שכתב הריטב"א שא"צ לומר ה' שפתי פשוט וברור. וכתבתי זה מפני שראי למשפט על ברכות לאדם גדול מא"י הרב אריאלי זצ"ל, שמשמע שסובר שפליג תמיה שיפלוג הריטב"א על ר' סעדיה ג' ידוע סדורו להריטב"א ולכל רבותינו ה' שכתבתי ניהא דליכא שום מחלוקת בין ה' דר' סעדיה גאון, אלא שכלא גמר ת דבריטב"א, לכו"ע חזר לתחילת ברכה לומר ה' שפתי, ובגמר תפילתו כעובדא ד גאון לכו"ע חזר גם לה' שפתי. (ולכא סידור רס"ג שמכתיב הוצאת מק"נ עמד שהתפלל, איתא שאם שחל לומר משיב הר' במקומו אי המלך הקדיש בזמנו ואח"כ נ' בתפילה, צריך לחזור מתחילת ה' שפתי תפ

מיבעיא אם נימא שתיכף אחר התורבן שנעשה הצורך התחילו לומר ה' שפתי, אלא אפילו היה משך זמן עד ר' יוחנן שלא אמר, ור' יוחנן וחכמי דורו התקינו, נמי מסתבר שהוא גם לעיכובא. ובפרט שיותר משמע דתיכף אחר התורבן נתקן זה. דמלשון ר' יוחנן נראה שהוא בא לומר הדין אחרי שכבר נתקן התקנת. וא"כ יש לנו להורות כן למעשה לכאורה, כשלא נמצאו חולקים עליו.

אבל פשוט שמי שטעה בתפלתו באופן שצריך לחזור לראש כשהוא עדיין עומד בתפילה, שלא עקר רגליו, שלא יצטרך לחזור אלא לתחלת ברכה ראשונה שהוא מברך אתה ה', ולא מה' שפתי. מאחר דהתפילה עצמה מתחלת בברכה ראשונה שהוא מריש הברכה, שהתחלתה הוא מברך אתה ה' דברכת אבות. ולא הופסק חשיבות עמידתו בתפילה מצד החיוב שעליו לחזור לראש, וממילא נשאר חשיבות אמירתו פסוק דה' שפתי, מאמירתו ה' שפתי קודם לפעם הראשון שהתחיל הברוך אתה ה', אף שהוצרך לחזור עליו פעם שני. ומפורש דין זה בריטב"א תענית דף ג' ע"ב ד"ה ושמעתי, שכתב והא ק"ל דכל שטעה בג' ראשונות חזר לראש והיינו לברכה ראשונה וא"צ לחזור ולומר ה' שפתי תפתח. והוא פשוט ולית מאן דפליג עליה.

ובאם כבר פסק תפלתו, דהוא כשעקר רגליו, וזכר שלא הזכיר ר"ח או חוה"מ דצריך לחזור להתפלל, שלא שיך להחשיבה תפילה אחת עדיין, מאחר שכבר גמרה אף שלא הפסיק בדבור, וכ"ש בהפסיק, צריך לומר ה' שפתי קודם, משום שהופסק בהכרח כבר תפלתו הראשונה שאמר לפני ה' שפתי. ועל חזרה זו נראה מש"כ בסידור רב סעדיה גאון (הוצאת מק"נ עמוד כ"ג) דחזרו גם לה' שפתי, דהא כתב דינו על מי ששכח יעלה ויבוא ברי"ח, שרק אחר שעקר רגליו וכדומה חזר לראש התפילה, שפיר סובר שצריך לחזור גם לה' שפתי. וליכא שום סתירה וקושיא מסידור ר' סעדיה גאון למה שכתב הריטב"א שא"צ לומר ה' שפתי, והוא לע"ד פשוט וברור. וכתבתי זה מפני שראיתי בס' עינים למשפט על ברכות לאדם גדול מא"י הרב הגאון ר' יצחק אריאלי זצ"ל, שמשמע שסובר שפליג, שהוא דבר תמוה שיפלוג הריטב"א על ר' סעדיה גאון, דוודאי היה ידוע סדורו להריטב"א ולכל רבותינו הראשונים. ולמה שכתבתי נראה דליכא שום מחלוקת בין הריטב"א לסדור דר' סעדיה גאון, אלא שבלא גמר תפלתו כעובדא דבריטב"א, לכו"ע חזר לתחילת ברכה ראשונה וא"צ לומר ה' שפתי, ובגמר תפלתו כעובדא דנקט הר"י סעדיה גאון לכו"ע חזרו גם לה' שפתי. (ולכאורה צ"ע דבנוסח סידור רס"ג שכתב"י הוצאת מק"נ עמוד כ"ב ד"ה ומי שהתפלל, איתא שאם שכח לומר משיב הרוח ומיריד הגשם במקומו אי המלך הקדוש בזמן ואח"כ נזכר כשהוא עומד בתפילה, צריך לחזור מתחילת ה' שפתי תפתח וכו', אבל אם

שכח לומר את ההבדלה במקומו אינו צריך לחזור מתחילת ה' שפתי, אלא מן אתה חונן. ואולי כונתו בנוסח הערבי שבכתב"י אינה שחזר לתחילת ה' שפתי תפתח, אלא שחזר לתחילה למקום ה' שפתי תפתח, והיינו לראש הברכה. ומכל מקום כשהובא הדין בשם רס"ג במקומות שונים לענין המלך הקדוש, הובא סתם שצריך לחזור לראש, ע"ן איצ"ג ברכות סימן ס"ט - ע'.

→ אבל עדיין אין מכורר מזה איך יסברו באם חזרו בשביל ששכח לומר ה' שפתי. שהא דר' סעדיה גאון נמצא שהוא רק לענין לכתחילה, דאם הוצרך לחזור בשביל יעלה ויבוא וכדומה, והופסק כבר מתפלתו שעקר רגליו, איך צריך לעשות לכתחילה בחזרתו. אבל כיוון שלא מצינו חולק על תר"י יש לכאורה לעשות כן למעשה ולחזור אם שכח ה' שפתי. ועיין במ"ב בסימן ק"א סעיף ב' בביאור הלכה, דמסתפק בשכח לומר פסוק דה' שפתי אם יצא. ומשמע שיותר נוטה דעתו שיצא וא"צ לחזור. ולפ"מ שכתבתי הוא דלא כתר"י. ואינו רואה שם הכרח לדבריו בזה. דמה שהביא ממה דסברי האחרונים דהש"ע אומר ה' שפתי רק בלחש, לא מובן. דאם בזמנו שכל אחד מהציבור כבר התפלל בעצמו ושום אדם אינו יוצא כלום בתפלת הש"ע, וודאי לא שיך להציבור שיאמרו זה הפסוק כלל, דהא כבר יצאו כל התפילה בתפילת עצמן שאמרו גם ה' שפתי. והרי היה טעם שגם הש"ע אין צריך לאומרו, והוא חידוש מהש"ע שמ"מ כיוון שמתפלל הש"ע צריך לומר ה' שפתי, משום דכיוון דעכ"פ הוא צריך להתפלל הצריכו לו שיאמר גם פסוק דה' שפתי, אף שלהציבור אין צורך בזה. דשייך לומר קדושה ומידים, ואף ברכנו בברכה המשולשת, ואף לנשיאת כפיים לכהנים גם בלא קרא זה דהוא קודם התפילה. שא"כ היה מקום לומר שאף הש"ע שאומר כל התפילה לא יאמר פסוק זה. והשמיענו שמ"מ כיוון שאומר כל התפילה צריך לומר ה' שפתי, אבל מ"מ צריך לומר פסוק זה בלחש כדמביא המג"א מכתבים.

ואם איירי בזמן שהיו הציבור יוצאין בתפלת הש"ע, הא כתבתי לעיל שמעולם אף כשיצאו הציבור בתפלת הש"ע, לא אמר זה הש"ע בקול רם, אלא כאח"א בפני עצמו בלחש, כי כולם למדו לומר פסוק זה בעצמן בלחש. והוא כמו שלמדו לענות קדושה, דהוא קדוש וברוך, וגם מידים דרבנן משמע שהיו אומרים והש"ע היה ממתין להם, וגם להשיב אמן יש"ר הן כולם יכולים לענות. ואם היה מוזמן אחד שלא היה יכול לומר בעצמו אף קרא זה דה' שפתי, היה נקל ללמדו, או שהיה אומר אחד מהציבור שהיה עומד אצלו עמו. ואם היה מוזמן אחד שגם לימנר עם אחר לא היה יכול לומר אף רק פסוק זה, היה פטור מטעם אינס. אך מ"מ לא פטרוהו מלשמע התפילה עצמה מחש"ע, ויקיים עכ"פ מה שאפשר לו ממצוות תפילה, כיוון שהוא בשמיעה וליכא חשש ברכה

המוד
זהילים
כנה"ג
גם על
ירבנות
שהרי
ואף
זפילה,
שע"י
שייך
ולא
תפילה
וימצול
זפר לו
ן, ויש
אבל
זקב"ה
אבל
לרובא
א לא
דסוג
לומר
ה כמו
גיבור.
כפרין
צריך

הביא
תהיה
כוחה
נוספת
שרק
זאות,
תפלל
בנות,
תכפר
זוה"ז

זן גם
יקנה,
שהיו
קנות,
זילה.

קרא
זתבר
לא

לבטלה חייבוהו לשמוע, אף שלא יצא ממש בהתפילה מחמת שלא אמר ולא שמע פסוק זה. אבל כיוון שלא היה שכיח כלל בור וע"ה כזה, לא חשו לתקן שיאמר הש"צ פסוק דה' שפתי ג"כ בקול רם. ומטעם זה שאומר גם הש"צ בלחש לעצמו, השאירו שיאמרו פסוק זה בלשון יחיד ולא שיגוהו שיאמרו אותו בלשון רבים, כדשינו בקרא דרפאנו כדלעיל.

ומה שהביא המ"ב בביאור הלכה שם עוד ראיה מהשכיבנו, דכגאולה אריכתא דמאי, ואפ"ה ק"ל דברכות אין מעכבות זו את זו ויוצא בברכת אמת ואמונה אף אם לא אמר השכיבנו כלל, דכמו כן הא דה' שפתי כתפילה אריכתא דמאי הוא נמי רק לענין שלא יחא הפסק, אבל לא שיהיה עיכוב בתפילה. ואינו מובן, דהא לא שייך לומר שאחרי שתקנו לומר השכיבנו לא נתחשב ברכת אמת ואמונה להחשיבות אמירת גאולה, משום שתקנו השכיבנו והחשיבות לברכת גאולה לענין סמיכתה לתפילה. דהא הוא נגד דברים המפורשים בלשון ברכת אמת ואמונה, שכל עיקרו הוא אמירת הגאולה שנגאלנו ממצרים והעבירנו בים סוף ביבשה ושנטבעו בהם המצרים ונגאלנו מהם בנסים ונפלאות שהוציאנו וגאלנו מהם, וגם חותמין בזה, ולא שייך לתקן נגד דברים ברורים. וכל ענין ההשכיבנו שנתחשב כגאולה אריכתא אינו במקום גאולה דאמת ואמונה, אלא היינו רק לענין שלא תבטל חשיבות גאולה מברכת גאל ישראל דאמת ואמונה, לכן שייך לומר דהוא רק לענין שלא יתחשב הפסק בין גאולה דברכת אמת ואמונה לתפילה. וטעם מה שאינה הפסק אינו משום ההשכיבנו היא גאולה בעצם, אלא רק מאחר דצריכין לומר אותו לברכה השניה דק"ש דערבית, שצריכין להתפלל ע"ז שיהיה בלילה בשעת השכיבה, שיהיה הש"ת שומרנו ומצילנו בזכות האמונה בהש"ת ובאחדותו, כדמיידין אהנו אותו בק"ש. אבל אין לומר מצד זה שיהיה עיכובא בלא השכיבנו כיוון שבברכת אמת ואמונה אמר כל ענין הגאולה שצריך להזכיר. אבל ה' שפתי תפתח שבצינו בתפילת דוד, שהיו דברים שהוצרך לומר ה' שפתי תפתח כדי שיתכפר בתפילתו, וראו רבנן צורך לתקן לנו, לאחר החורבן דבהמ"ק שאין לנו קרבנות אלא התפילה לבד, שנאמר ה' שפתי קודם התפילה, כמו שאמר זה דוד על דברים שלא מתכפרין בקרבנות כדביאר תר"י, הרי מסתבר שיש לתקן שיהיה לעיכובא.

ואף אם הוא מטעם אחר, שנמצא באיזה גאון טעם אחר לאמירת ה' שפתי, ג"כ יש לנו לומר שיהא לעיכובא, וליכא שום טעם לדמות להשכיבנו. וצ"ע טעם המ"ב בביאור הלכה שמדמה להשכיבנו. ובפרט שמשמעות החר"י שהוא לעיכובא כדכתבתי לעיל ולהריטב"א ולסדור דר' סעדיה גאון נמי מסתבר שהוא לעיכובא.

L

וענין חיוב אמירת פסוק דיהיו לרצון אחר התפילה דאמר נמי ר' יוחנן בבימרא אחת עם הדין שצריך לומר קודם התפילה ה' שפתי. מסתבר לע"ד דיש חילוק לענין בדיעבד כששכח לאומרו, דאף דצריך לחזור כשלא אמר ה' שפתי כדביארתי, לא יצטרך לחזור לראש התפילה כששכח ולא אמר יהיו לרצון. והחילוק פשוט, שכשלא אמר ה' שפתי היתה תפלתו שלא כתיקנה, אבל כשלא אמר יהיו לרצון הרי התפילה היתה כראוי, וצריכין אנו לחדש שבטלה בשביל שלא אמר יהיו לרצון אחר תפילה שכבר היתה הגונה ומקובלת. שהרי מסתבר שהתפילה של אדם כשמתקבלת להש"ת הוא תיכף באמירתו אף כשעדיין לא גמר כל התפילה, ואף רק בהתחלתו, כהא דר' חייא ובניו בב"מ דף פ"ה ע"ב. ואף שגם אצל ר"ח ובניו לא היה זה אלא ביום הענית וגם נתכוונו לכך, דהרי בכל יום שהתפללו ג"פ ביום לא היה כן אף אצלם, וגם בימי תעניות הא לא היה כן אף בתפילות דיו"כ שיותר מתקבלין. ורק עתה שהורה רבי שיתכוונו לזה, משום שהיו סבורין ע"פ מה שאלוהו גילה להם שיש בכח ר"ח ובניו בתפילתם להביא למשיח בלא זמניה שהוא דבר כוה"ק, גור תענית וצויה לר"ח ובניו שהם יתפללו ע"ז. ויותר משמע שהוא ממש דבר מותר למי שיקבל תפלתו כר"ח ובניו שיתפללו ע"ז. אבל נודענו מעובדא זו דרבי עשה כן כדא"ל אליהו, שהש"ת אינו רוצה להביא את משיח בלא זמניה, וממילא לא יועיל כלום, דלא יוכלו להתפלל כלל ע"ז, כדעשה בעובדא זו שנצטווה אליהו עצמו לטרדם מתפללם.

אבל נראה שמעובדא זו ידעין שגם אסור להתפלל ע"ז יותר ממה שנתקן לנו להתפלל בשמ"ע, וגם בשאר תפילות שתקנו רבותינו הראשונים, או הנתינו אף בלא תקנה ממש, כהא דמתפללין בזמירות דמוציא שבת על ביאת אליהו לבשרנו, וביאת המשיח, וגם בפיוטי הסליחות. ואולי עתה שבעוה"ד עברו זמן רב יותר מ"ט טאות שנה שעדיין אנחנו בגלות כבר הותר להתפלל ע"ז. אבל הא מסתבר שתיכף אחר החורבן היו מתפללין על ביאת משיח, וגאולת כל ישראל על ידו, ובניין ביהמ"ק, בתפילה ובברכת המזון ובסליחות ופיוטים. אלא אפשר שהתפילות שתקנו הוא על זה שיבא אליהו בזמנו ומשיח בזמנו, שגם ע"ז שיבא בזמנו ויבנה ביהמ"ק בזמנו נתחייבנו להתפלל, שלא ידחה בשביל שום דבר. ובקרבוב בימינו ומהרה תכין שאמרינן בכונה ירושלים, ומהרה תצמיח שאמרינן בברכת את צמח, ותחזינה עינינו בשיכר לציון דאמרינן בעבודה, פשוט שאין זה עיקר ועיכובא בהברכה. אבל כיוון שכבר שייך שנגאל גם אנחנו, שתהא ביאת המשיח ובניין ביהמ"ק בימינו, יש לנו להתפלל ע"ז ולהזכיר זה בתפילותינו שיהיה זה תיכף עוד בימינו. ואף כשהוא זמן מפלג, כיוון שאפשר שיבא במהרה וקרוב מאד אף בימים ושעות, יש להתפלל גם

ע"ז. ואלו השנים שאיתא בסנהדרין דף : היה להם לצפות על ביאת המשיח, פשוט כן לא אמרו לשונות אלו דבקרבוב כימינו אחר שעברו שנים ההם שפיר אמרו, וכ"ק אמרינן זה.

עכ"פ באלו אינשי שתפילתם : הש"ת, מתקבלת תיכף אף קודם שאמ וא"כ אין טעם שאמירת יהיו לרצון יהיו שנתבטלה תפילתו ויצטרך לחזור להתפלל שהוא רק לענין שתקנו שיאמר פסוק זה לכתחילה ולא לעיכובא. ואף שאפשר אינשי דלא מכזוני כ"כ באמת אין תפילתם אלא רק לאחר שסיימה ויהיה אמירת יהיו גם לחזור ולהתפלל, הוא דוחק לחלק ל לאיש. שלכן מסתבר דבלא אמר קרא דיו תפלתו ועקר רגליו אינו הותר.

פ. גיליה בימי הספירה ובין המצרים. ממנו

וע"ז שכתבתי באג"מ ח"ד דעניני א תשובה קצרה הלכה פסוקה בלא ביאור, י במקום הפסד בימי הספירה ובין המצרים, ואס בו ט' באב, שמצד זה הקשו עלי ממה הוריתי שלא כתשובה זו, שלכן מוכרח א הנה דבר האבד שיותר לאבל אחר ג' ימ ס' ש"פ סעיפים ב - ו, וכן בשבוע שחל ט' כוונת מרן צ"ל להא דאיתא בט"ז או"ח ריש ג שאין מעטין היום במ"ט בשבוע שחל ט"ב בו שיש עלינו מס מלך ושרים, כמו שמתר מ"ט ואולי צ"ל וכן בט"ב, והוא בש"ע סימן תק ואולי כוונתו לגלות בשבוע שחל בי ט"ב, והי שנוכחה בתשובה הנ"ל, פשוט שאינו מה שלא ירוויח כלום, ויצטרך להוציא על צרכ כשאין לו מעות ממה שילוהו מאנשי ט' להם כשירוויח אחר ימים האסורים במלאכ לו מלאכה קבועה, שיש לחוש שמא להרוויח, ליכא היתר, דיש לו לסמך להרוויח אחר ימים האסורים גם עלייד שלוהו והקף להוצאתו כדרך סתם אינשי, צער ובזיון. אבל איש כזה החושש מלב ממלאכה כל השלשה שבועות דמ"ז הספירה, אין לו להמנע ממלאכה, ורשאי שלא נהגו האיסור באופן כזה להמנע כשיבטל ממלאכה ויצטרך ללוות להו בשבוע שחל בו ט"ב אסור, מאחר מלהסתפר כדכתבתי. אבל פשוט שאי בשבוע שחל בו ט' באב, גם כשעל

ע"ז. ואלו השנים שאינן בסנהדרין דף צ"ז ע"א שלא היה להם לצפות על כזאת תשיעה, פשוט שאלו שסברו כן לא אמרו לשונות אלו דברקרב בימינו וכדומה. אבל אחר שעברו שנים ההם שפיר אמרו, וכ"ש ששפיר אנן קאמרין זה.

עכ"פ באלו אינשי שהפילתם מתקבלת לפני הש"ס, מתקבלת תיכף אף קודם שאמר יהיו לרצון. וא"כ אין טעם שאמירת יהיו לרצון יהיה עכובא לומר שנתבטלה תפילתו ויצטרך לחזור להתפלל. ולכן בהכרח שהוא רק לענין שתקנו שאמר פסוק זה אחר תפילתו לכתחילה ולא לעיכובא. ואף שאפשר לומר שלסתם אינשי דלא מכווני כ"כ באמת אין תפילתם מתקבלת תיכף אלא רק לאחר שסיימה והיה אמירת יהיו לרצון עיכובא גם לחזור ולהתפלל, הוא דוחק לחלק לדינא בין איש לאיש. שלכן בסתבר דבלא אבר קרא דיהיו לרצון אחר תפלתו ועקר רגליו אינו חוזר.

ט. גילוח בימי הספירה ובין המצרים במקום הפסד

ממון

וע"ז שכתבתי באג"מ ח"ד דעניני א"ה סימן ק"ב תשיבה קצרה הלכה פסיקה בלא ביאור, שבוחר להגלה במקום הפסד כימי הספירה ובין המצרים, ואסור בשבוע שחל בו ט' באב. שצד זה הקטנו עלי כמה שכמה פעמים הוריתיו שלא כתשובה זו, שלכן מוכרח אני לבארה. כי הנה דבר האבד שמותר לאבל אחר ג' ימים (ש"ע ד"ד סי' ש"פ סעיפים ב-ג), וכן בשבוע שחל ט"ב בתוכה (אולי כונתו כן) וצ"ל להא דאיתא בט"ז א"ה ריש סימן הקנא שמה שאין מעטין היס כמ"ס בשבוע שחל ט"ב בתוכה הוא שיום שיש עלינו מס ילק ושרים, כמו שכתב מטעם זה בחז"ל, ואולי צ"ל וכן בט"ז, והוא בש"ע סימן הקנא סעיף כ"ג. ואולי כוונתו לגילוח בשבוע שחל בו ט"ב, והוא גיפא ההכרח שנוכח בתישיבה ה"ל), פשוט שאינו מה שמפסיד בזה שלא ירוויח כלום, ויצטרך להוציא על צרכיו וצרכי ביתו כשאין לו מעות כמה שילווה כאינשי ט"אמינו שיפרע להם כשירוויח אחר ימים האסורים במלאכה, ואף אם אין לו מלאכה קבועה, שיש לחוש שיהא לא ישיג בה להרוויח, ליכא היתר, דיש לו לסמוך שישג כמה להרוויח אחר ימים האסורים גם עליה, ויפרע מה שלוה והקף להוצאתו כדרך סתם אינשי, ואין בזה טום צער ובזיון. אבל איש כזה החושש מלבטל מלהרוויח ממלאכה כל השקשה שבוועת דמ"ז בתמיה ובימי הספירה, אין לו להכניע ממלאכה, ורשאי לסמוך על זה שלא נהגו האיסור באופן כזה להכניע מלהסתפר אף כשיבטל ממלאכה ויצטרך ללוות להוצאתו. וזה"ל בשבוע שחל בו ט"ב אסור, מאחר שמדינא אסור מלהסתפר כדכתבתי. אבל פשוט שאיסור התספורת בשבוע שחל בו ט' באב, גם כשעל ידי זה ינע

ממלאכה, הוא רק באינשי שאין לו צער מללוות מאחד שיועד שכפי מצבו ישיג ללוות. אבל כשקשה לו ללוות, שאין לו מכירין מאלו שאפשר להם להלוות, אין לאוסרו כשלא ישיג מלאכה כשלא יסתפר זקנו, אף שאיסור תספורת הוא מדינא, דוודאי הוא לו כדבר האבד, שפשוט לע"ד שמותר להסתפר באופן שאיכא דבר האבד, דלא חמיר איסור תספורת בשבוע שחל בו ט' באב מאיסור מלאכה לאבל לאחר ג' ימים עד שנאמר שיאסר אף כשהוא דבר האבד. כן מסתבר לע"ד במדינתנו אמריקא, וכהאי גוונא בהרבה מקומות, שלא יוכל לעבוד להרוויח כשלא יסתפר וכדומה. ובמקומות אף במדינה זו שאין מקפדין כל כך ואין ההפסד ברור, אסור מלהסתפר אף כשהוא אומר שלא יכול להראות לפני אינשי כשלא יסתפר, אלא דווקא כשהוא לפי ידיעת האינשי שהן דוגמתו כוודאי.

י. יציאה בשבת בשעון שלובש על ידו

וע"ז שכתבתי באג"מ ח"א דעניני א"ה סימן ק"א, שכתבתי שמדינא בעצם יש להתיר לאיש ללבוש על גוף ידו ממש שעון ולצאת בו, כיוון שהוא לבישה ממש. והוכחתי זה כמה שמותר לאיש לצאת בטבעת שיש עליה חותם (סימן ש"א סעיף ט'), אף שוודאי לבישתו הוא רק להמלאכה שיתחום בחותם דיש שם. ומהא שבר"ח כלים (שבת ק"כ ע"א) נחשב סודר שבצווארו שלובשו רק בשביל לקנה בו פיו ועיניו בראשין שלו (רש"י שם), ולא לחימום ולא לגוי וכדומה מעניני לבישה, דמ"מ הוא לבישה, דכ"ש שעון שהוא תכשיט ממש. בעצם הוא נכון מאד לדינא. אבל כתבתי שראוי לכל בני תורה ויראי שמים להחמיר, דשכא יקילו גם כשילבשו שלא על גופו ממש, ושלא יבוא להקל בשעונים אחרים, והוא נכון, ואינו רואה שום קושיא ע"ז מהגמ' ומרבתינו הפוסקים והמפרשים.

אבל הקשה לי נכדי מוהר"ר הרה"ג מרדכי טענדלר שליט"א מתפא"י פרק רבי אליעזר בשבת ששנה ב', על מהני דלא התקין סמרטוט מער"ש כורך על אצבעו ומביא ואפי' מחצר אחרת, שכותב באות כ"ז דרך מלבוש כדי לשנות, ודווקא לצורך מלה שרי כה"ג אבל בלא זה אסור. אלמא דאף בדרך לבישה הוא נחשב משה לחיוב הוצאה, והפטור הוא רק מצד שהוא שינוי בדרך מלאכה הוצאה. וכן פ"י גם רש"י במשנה שם שהוא בדרך קל"ג במתני' סוף ע"א שמפרש כורך על ידו, דרך מלבוש לשנותו בדרך הוצאה בחול. הרי חזינן שפטור בדרך לבישה אינו משום דדרך לבישה אינו בחשיבות הוצאה, אלא משום שהוא שינוי בדרך המלאכה הוצאה בחול. וגם משמע שאם היה דרך הלבישה גם בדרך הוצאה, היה חייב, וא"כ לא שייך לומר שדרך לבישה היא דבר הפטור מחיוב הוצאה. וא"כ אדרבה יש

צדן אחר התפילה ודין שצריך לומר ייש חילוק לענין חזון כשלא אמר לראש התפילה פשוט, שכשלא קנה, אבל כשלא אמר, וצריך אנו רצון אחר הפילה סתבר שהתפילה כפ באמירתו אף בהתחלתו, כהא שגם אצל ר"ח נס נתכוונו לכך, וזה כן אף אצלם. בתפילות דר"כ י שיתכוונו לזה, גילה להם שיש שיה בלא זכניה ר"ח ובניו שהם דבר מותר למי צ"ל. אבל נודענו י שהש"ס אינו גמולא לא יועיל עשה בעובדא זו

אסור להתפלל מ"ע, וגם בשאר ההגיון אף בלא מוצאי שבת על ת, וגם בפיוטי ז רב יותר מ"ש הותר להתפלל יכן היו מתפללין על ידו, ובניין ית ופיוטים. אלא בא אליהו בומני רבנה ביהמ"ק טביל שום דבר. בבונה ירושלים, ותחזינה עינינו שאין זה עיקר י"ך שנגאל גם י"ק בימינו, יש שיהיה זה תיכף שאפשר שיבא י להתפלל גם